

“Ik probeer alleen maar mijn leven te leven”. Uitgeprocedeerde asielzoekers en criminaliteit

(Concept)

A. Leerkes

**"Ik probeer alleen maar mijn leven te leven".
Uitgeprocedeerde asielzoekers en criminaliteit
(concept) / A. Leerkes.
Rotterdam: RISBO Contractresearch BV / Erasmus
Universiteit / Amsterdam: Amsterdamse School voor
Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek / Universiteit van
Amsterdam.**

Juli 2006

**Erasmus Universiteit Rotterdam
Postbus 1738
3000 DR Rotterdam
tel.: 010-4082124
fax: 010-4081141**

**© Copyright RISBO Contractresearch BV. Alle rechten
voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel
van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan
ook zonder voorafgaande toestemming van de Directie
van het Instituut.**

ISBN: 90-76613 XXXXX

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	iii
Voorwoord	v
Hoofdstuk 1 Inleiding en probleemstelling	1
1.1 Inleiding.....	1
1.2 Eerder onderzoek	2
1.3 Leeswijzer	5
Hoofdstuk 2 Methodologische verantwoording	7
2.1 Werkwijze.....	7
2.2 Validiteit en representativiteit	9
Hoofdstuk 3 Achtergrondkenmerken van de onderzoeksgroep	13
3.1 Achtergrondkenmerken	13
3.2 Veroordelingen en onafgedane zaken	14
3.3 Verblijftitels	14
Hoofdstuk 4 Misdad bij uitgeprocedeerde asielzoekers. Naar een typologie.	17
4.1 Naar een typologie van delictvormen bij uitgeprocedeerde asielzoekers.....	17
4.2 Verblijfscriminaliteit	21
4.3 Bestaanscriminaliteit.....	27
4.4 Verslavingsgerelateerde criminaliteit.....	41
4.5 Overige vormen van criminaliteit	46
Hoofdstuk 5 Politiecontacten in het geboorteland	51
5.1 Aanwijzingen voor 'criminele voorgeschiedenissen'	51
5.2 De relatie tussen 'criminele voorgeschiedenissen' en delinquent gedrag in Nederland	52

Hoofdstuk 6	Statusdilemma's en criminaliteit	55
Hoofdstuk 7	Conclusie	61
Literatuur	65
Bijlage 1	Interviewthema's en -leidraad	71

Voorwoord

Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar de medewerkers van de Penitentiaire Inrichting Tilburg. Zonder de inspanningen van Henri Timmermans, de geestelijke verzorgers (met name Sjef Jansen, Kees Vermeien, Mohammed Abdelgabar en Ahmad Raza), de cipers - en niet te vergeten de kantine-medewerkers! - had dit onderzoek niet goed uitgevoerd kunnen worden. Ik ben ook Barbara Hoekstra van Justitiële Documentatie in Almelo dank verschuldigd voor het steeds maar weer opzoeken en verstrekken van alle gevraagde strafdossiers. Voorts dank ik mijn collega's uit het Rotterdamse, Godfried Engbersen en Jan de Boom, voor de nodige raad, ondersteuning en plezier die zij mij tijdens dit onderzoek hebben gegeven. Verder gaat mijn dank uit naar Koosje van Vlijmen en Winnie Terra, die behulpzaam waren bij het zoeken naar tolken Russisch en Arabisch. Tot slot ben ik de leden van de begeleidingscommissie - dhr. M. van Beek (COA), Mw. prof. dr. mr. C. Bijleveld (NSCR), Mw Dr A. Heijkoop (Ministerie van Justitie, INDIAC), mw. A. den Uyl (VluchtelingenWerk) en dhr. F. Vlek (Politie en Wetenschap) - erkentelijk voor hun kritische en deskundige commentaar. Niet in de laatste plaats gaat mijn dank uit naar Politie en Wetenschap voor het financieren van deze studie, die deel uitmaakt van een dissertatieonderzoek waarop ik in de nabije toekomst hoop te promoveren.

1.1 Inleiding

In de afgelopen twee decennia heeft Nederland in toenemende mate te maken gekregen met asielmigratie. Tussen WOII en het midden van de jaren tachtig gaat het nog om een beperkte groep vluchtelingen die veelal op uitnodiging van de Nederlandse staat naar Nederland komen. Maar vooral na de val van de muur groeit het aantal asielzoekers dat op eigen initiatief naar Nederland afreist sterk. Op het hoogtepunt, in 1994, vragen meer dan vijftigduizend mensen asiel aan. Onder invloed van de nieuwe Vreemdelingenwet 2000 neemt het aantal asielverzoeken aanvankelijk spectaculair af (tot 9780 in 2004). In 2005 is het aantal asielverzoeken echter weer toegenomen tot 12.350, hetgeen zou kunnen betekenen dat de Vreemdelingenwet 2000 vooral tot een tijdelijke vermindering van het aantal asielzoekers heeft geleid.¹

Jaarlijks raken enkele duizenden asielzoekers uitgeprocedeerd. Circa drie van de tien asielverzoeken wordt namelijk afgewezen.² Deze vreemdelingen verliezen in principe vrij snel na de afwijzing van hun asielverzoek - na ongeveer een maand - het recht op verblijf in Nederland. Zij verliezen tevens het recht op opvang. (In de praktijk is de situatie iets complexer, zie daarvoor hoofdstuk 3). In eerste instantie worden uitgeprocedeerde asielzoekers geacht Nederland vrijwillig te verlaten. Wie dit nalaat kan onder dwang gerepatrieerd worden. In de praktijk blijft vertrek uit Nederland vaak (lange tijd) achterwege. De redenen daarvoor zijn velerlei (zie Engbersen e.a., 2002; ACVZ, 2005a; ACVZ, 2005b; Van Kalmthout, 2005). Zo kan het zijn dat de Nederlandse staat de wettelijke mogelijkheid tot gedwongen repatriëring (nog) niet effectueert. Daarnaast kan het zijn dat de asielzoeker feitelijk niet vertrekken kán (omdat het land van herkomst geen zogeheten *laisser passer* verleent of omdat de asielzoeker stateloos is) of wíl (wegens gebrek aan perspectief in het herkomstland, angst voor vervolging voorzover

¹ Bron: CBS Statline

² Van de ongeveer 267.000 asielverzoeken in de periode 1995 tot en met 2003 waren er per 1 maart 2004 namelijk circa 83.000 ingewilligd (De Boom, Engbersen & Leerkes, 2006)

het asielverzoek ten onrechte is afgewezen, migratieschulden, enzovoort). In het laatste geval kan het zijn dat de vreemdeling uitzetting poogt te bemoeilijken door het verzwijgen van zijn of haar (ware) identiteit.

Aldus is er in Nederland in de loop der jaren een omvangrijke groep uitgeprocedeerden gegroeid die illegaal in Nederland verblijft. Het betreft op dit moment waarschijnlijk ongeveer 17.500 tot 30.000 mensen (De Boom, Engbersen & Leerkes, 2006). Mede met het oog op de vrij substantiële omvang van deze groep is het van belang na te gaan hoe uitgeprocedeerde asielzoekers omgaan met hun beperkte verblijfs- en bestaansmogelijkheden. Vooral nu er aanwijzingen zijn dat er onder hen sprake is van een verhoogde mate van betrokkenheid bij criminaliteit, klemt de vraag *in hoeverre* en *hoe* de precare maatschappelijke positie van uitgeprocedeerde asielzoekers delinquent gedrag bevordert. Om deze vraag te kunnen beantwoorden was in deze groep kwalitatief onderzoek nodig.

De kwalitatieve studie waarvan deze rapportage de neerslag vormt, heeft deel uitgemaakt van een meer omvattend onderzoek naar de relatie tussen asielmigratie en criminaliteit (zie voor de andere deelstudies Althoff, De Haan & Miedema, 2006; De Boom, Engbersen & Leerkes, 2006;). De studie is gebaseerd op 48 diepteinterviews, afgenomen in de loop van 2005 in de Penitentiarie Inrichting Tilburg, met in totaal 26 uitgeprocedeerde asielzoekers met een strafblad. Er is geprobeerd om een antwoord te krijgen op een viertal deelvragen:

1. Wat zijn de beweegredenen van afgewezen asielzoekers om delicten te plegen?
2. In hoeverre is er al sprake geweest van politiecontacten in het geboorteland?
3. Wat is de invloed van de verblijfstatus op de keuzes die afgewezen asielzoekers hebben gemaakt, in het bijzonder het ontwikkelen van delinquent gedrag?
4. In hoeverre en hoe wordt het delinquente gedrag van afgewezen asielzoekers beïnvloed door hun sociale bindingen (inclusief familiebindingen)?

1.2 Eerder onderzoek

Sinds het midden van de jaren negentig is er vanuit de Nederlandse sociologie aandacht gekomen voor de relatie tussen illegaal verblijf en

criminaliteit. Diverse studies hebben relevante inzichten opgeleverd (Engbersen e.a., 1995; Engbersen & van der Leun, 1995; Burgers & Engbersen, 1999; Engbersen e.a., 2002; Leerkes e.a., 2004). Het bestaande onderzoek kent echter ook beperkingen. Om aan te geven wat de bijdrage van deze studie is, worden kort de centrale bevindingen van het eerdere onderzoek op een rij gezet. Daarna komen de beperkingen aan de orde.

De eerste centrale bevinding is dat een minderheid van de bekend geworden illegalen politiecontacten heeft wegens misdrijven. De meeste illegale vreemdelingen worden aangehouden bij controles op illegale arbeid of illegaal verblijf. Ten tweede zijn er aanzienlijke etnische verschillen in de mate van betrokkenheid bij criminaliteit. Turkse en Aziatische illegalen, die vaak emplooi vinden in etnische economieën, plegen minder vaak delicten dan Noord-Afrikaanse en Oost-Europese illegalen. Ten derde zijn er aanwijzingen dat illegalen die in Nederland verwanten hebben en hier over een vaste verblijfsplaats beschikken, minder vaak betrokken zijn bij criminaliteit dan dak- en thuisloze illegalen die het (in Nederland) zonder verwanten moeten stellen. Ten vierde: het percentage illegalen dat voor misdrijven is aangehouden, is tussen 1997 en 2003 met twaalf procentpunten toegenomen van 42 naar 54 procent (Leerkes e.a., 2004). Deze toename in de tijd kan niet (volledig) verklaard worden uit een toename van de geregistreerde criminaliteit bij de reguliere bevolking in het algemeen of bij legale niet-westerse immigranten in het bijzonder (ISEO, 2002; Boerman e.a., 2003) De laatste, en meest recente, bevinding is dat zowel de aard als de omvang van de criminaliteit bij illegalen sterke overeenkomst vertoont met de criminaliteitspatronen bij land- en leeftijdsgenoten die rechtmatig in Nederland verblijven (Leerkes, 2005).

Engbersen en Van der Leun hebben al in 1995 betoogd dat de kans dat een illegaal in Nederland delicten pleegt, afhangt van zijn (of haar) maatschappelijke positie. Illegalen die geen toegang vinden tot formele en informele maatschappelijke instituties zoals de officiële arbeidsmarkt, de sociale zekerheid en etnische economieën, plegen 'overlevingscriminaliteit' (Cloward en Ohlin, 1960; Engbersen en Van der Leun, 1995). De mate van toegang tot dergelijke instituties hangt volgens de auteurs vooral af van de herkomstgroep van de illegaal (illegalen die toegang hebben tot etnische instellingen, zoals etnische winkels, zien zich minder snel genoodzaakt om delicten te plegen) en van de mate waarin de staat erin slaagt om illegalen uit te sluiten van reguliere instellingen. De toename van het aantal 'criminele' illegalen sinds 1997 ondersteunt deze zienswijze. De stijging heeft namelijk plaatsgehad in een periode waarin de Koppelingswet van kracht werd en

waarin de verblijfs- en bestaanskansen voor illegalen verder zijn ingeperkt (Van der Leun, 2001). Hoewel Engbersen en van der Leun (1995: 254) criminaliteit bij illegalen vooral zien als een 'restkeuze' - een uit nood geboren keuze als gevolg van het falen van een meer 'geïntegreerde carrière' - wijzen zij er op dat sommige illegalen juist een relatief goede ingang vinden tot criminele circuits. Zo zijn illegalen die van huis uit Frans spreken relatief goed toegerust om hand- en spandiensten te verlenen bij de verkoop van harddrugs aan Franstalige drugstoeristen. Op basis van het inzicht dat illegalen eveneens in uiteenlopende mate toegang vinden tot zwarte economieën hebben vooral Zaitch (2002) en Leerkes (2005) de oorspronkelijke benadering van Van der Leun en Engbersen aangevuld en bijgesteld. Zij redeneren dat illegalen een grotere kans hebben op 'criminele' inbedding naarmate zij meer daders in hun sociaal netwerk treffen - bijvoorbeeld omdat er onder landgenoten met een legale verblijfstitel veel criminaliteit voorkomt. Sociaal kapitaal maakt dan ook meer geïntegreerde vormen van criminaliteit mogelijk, en fungeert dus niet per se als 'buffer' tegen betrokkenheid bij criminaliteit (zie ook Weerman, 2001). Sommige criminele circuits maken als het ware deel uit van de etnische instituties die illegalen in Nederland aantreffen, en waar ze vervolgens mede vorm aan geven.

De beperkingen van de voorafgaande studies zijn drieërlei. Ten eerste is onvoldoende duidelijk of 'overlevingscriminaliteit' een geschikt begrip is om de criminaliteit onder illegalen mee aan te duiden. Het begrip 'survival strategies' wordt in de sociale wetenschappen weliswaar vaak gebruikt in de betekenis van materiële en sociaal-psychologische 'coping strategies'. Het gaat daarbij niet zozeer om het veilig stellen van het naakte bestaan (veiligheid en 'bad, bed en brood'), als wel om het realiseren van maatschappelijke standaarden die in de eigen groep en de bredere samenleving als belangrijk worden gezien (Stack, 1974; Sen, 1983; Engbersen & Van der Veen, 1987). Niettemin roept het begrip 'overlevingscriminaliteit' associaties op met overleven in biologische zin. Zo bezien dramatiseert de term de omstandigheden waarin illegalen kunnen komen te verkeren wellicht te veel (zie ook Engbersen, 2001).

Daarnaast suggereert het begrip wellicht een te grote mate van empirische eenvormigheid; het valt nog te bezien of alle misdaden van illegalen onder één noemer kunnen worden gebracht. Op basis van het bestaande onderzoek, dat voornamelijk steunt op politieregistraties en etnografisch onderzoek onder illegalen die juist (althans in verreweg de meeste gevallen) *geen* delicten pleegden, is dit in elk geval onvoldoende

duidelijk. Hoewel er her en der wel gerapporteerd is over individuele 'criminele' illegalen (Van der Leun, 2001; Zaitch, 2002), zijn illegale daders tot dusverre niet (uitgebreid) over hun delicten geïnterviewd. Daardoor weten we nog weinig over hun motieven en over de voorvallen en geschiedenissen die er schuilgaan achter de strafrechtelijke classificaties die de politie hun toebedeelt (bijvoorbeeld 'diefstal', artikel 310 Wetboek van Strafrecht). De tweede beperking geldt de vraag in hoeverre betrokkenheid bij criminaliteit wordt veroorzaakt door de omstandigheden in Nederland, of al eerder in de levensloop. Terwijl de criminologie de oorzaken van delinquent gedrag in toenemende mate (ook) in de vroege jeugd en adolescentie zoekt (Gottfredson en Hirschi, 1990; Samson en Laub, 1993), is er nog geen systematisch onderzoek gedaan naar criminele voorgeschiedenissen van illegalen.

Ten derde kenmerkt de huidige benadering zich door een sterk structureel determinisme. Er is onvoldoende kennis van processen van betekenisgeving door mensen zelf, en de keuzes die zij in bepaalde sociale omstandigheden maken. Het is weliswaar aannemelijk dat illegale vreemdelingen vaak maar weinig te kiezen hebben, en degenen onder hen die delicten plegen wellicht des te minder, maar het valt nog te bezien of we met het in kaart brengen van de mate waarin mensen toegang hebben tot formele en informele instituties een voldoende verklaring hebben gegeven voor het optreden van delinquent gedrag in het algemeen, en de vorm waarin dit gedrag tot uitdrukking komt in het bijzonder. In het kwantitatieve onderzoeksluik is al beargumenteerd dat gebrekkige keuzemogelijkheden van individuen en groepen niet als vanzelf leiden tot delinquent gedrag (De Boom, Engbersen en Leerkes, 2006). Sociale bindingen en morele normen spelen hierbij namelijk ook een belangrijke rol (vgl. Dahrendorf, 1979). In het licht van voornoemde beperkingen was het gewenst om van een groep 'criminele' illegalen de levensverhalen op te tekenen. Zodoende kan aan het licht komen wat precies de aard van de delicten was, wat de beweegredenen waren om deze delicten te plegen en in hoeverre er sprake is geweest van criminele voorgeschiedenissen in het geboorteland. In de eerste acht maanden van 2005 zijn 26 illegalen uitvoerig gesproken – in de meeste gevallen ongeveer vier uur, soms korter, soms langer. Alle gesprekken hebben plaatsgevonden in de vreemdelingenbewaring van de Penitentiaire Inrichting Tilburg.

1.3 Leeswijzer

Een methodologische verantwoording is het onderwerp van het tweede hoofdstuk; ik beschrijf er de gevolgde werkwijze en ga in op de validiteit en

representativiteit bij dit type onderzoek. Het derde hoofdstuk bevat een overzicht van de (achtergrondkenmerken van de) geïnterviewden. Het empirische materiaal is uitgebreid verwerkt in het vierde hoofdstuk. Met dit hoofdstuk wil ik een aanzet geven tot een typologie van delinquent gedrag bij uitgeprocedeerde asielzoekers. De delicttypen die bij de respondenten zijn aangetroffen, alsmede de varianten binnen elke klasse, zijn er geordend naar de mate van samenhang met de verblijfsstatus. De typologie wordt vervolgens toegelicht en geïllustreerd met (geredigeerde) interviewfragmenten. In het vijfde hoofdstuk staat de vraag centraal in hoeverre er onder de respondenten al sprake is geweest van politiecontacten in het land van herkomst. In het zesde hoofdstuk wordt het delinquente gedrag van de respondenten geduid met behulp van enkele sociologische observaties. Er wordt betoogd dat het aangetroffen delinquente gedrag vaak het gevolg is geweest van de keuzes die de geïnterviewden hebben gemaakt *in samenhang* met de sociale omstandigheden die hun (mede) door de verblijfsstatus werden opgelegd. In het zevende hoofdstuk worden de belangrijkste conclusies nog eens op een rij gezet.

2.1 Werkwijze

Er is een interviewleidraad opgesteld met gespreksonderwerpen (zie bijlage 1). De betreffende thema's zijn voornamelijk afgeleid uit Sampson en Laub (1993), die onderzochten welke factoren gedurende de levensloop verband houden met betrokkenheid bij criminaliteit. De interviews hadden zo veel mogelijk de vorm van een gesprek waarin onderwerpen elkaar min of meer 'logisch' opvolgen. Bedreigende onderwerpen zijn vaak pas later aan de orde gesteld.

Aanvankelijk zijn de respondenten benaderd via een brief, hun overhandigd door inrichtingsfunctionarissen. De respondenten werd een telefoonkaart van tien euro in het vooruitzicht gesteld. Er was gezorgd voor vertalingen in het Engels, Frans, Arabisch, Russisch en het Servo-Kroatisch. Er is een voorselectie gemaakt van potentiële respondenten: in de bestanden van de IND is gekeken of de respondent in Nederland ooit asiel had aangevraagd; bij Justitiële documentatie zijn eventuele strafdossiers opgevraagd. Alle gedetineerden in de PI Tilburg met een asielachtergrond en een strafdossier hebben een brief ontvangen.

In eerste instantie verliep de werving redelijk voortvarend. In de eerste ronde, die eind december werd gestart, verleenden vijf van de zestig benaderden hun medewerking aan het onderzoek. In de tweede ronde, eind maart, werden vijftig nieuwe respondenten aangeschreven. Negentien geadresseerden uit de eerste ronde waren nog steeds gedetineerd, en kregen opnieuw een brief. In de tweede ronde was de respons nihil. In overleg met de inrichting is toen gekozen voor een informelere benaderingswijze, en een grotere rol voor de geestelijke verzorgers (imams, pastoors, dominees). Een van de imams vond drie personen die niet op de brief hadden gereageerd, alsnog bereid tot medewerking. Op respectievelijk een vrijdag en een zaterdag in juni en juli heb ik bij twee Islamitische en twee oecumenische, christelijke diensten tekst en uitleg gegeven over het onderzoek. Er bestaat onder gedetineerde vreemdelingen een grote behoefte om diensten bij te wonen, en vooral die diensten op vrijdag bij de Islamieten en zaterdag bij de

Christenen worden goed bezocht.³ Geïnteresseerden konden zich direct na afloop van de dienst opgeven. Dit bleek een goede zet. De animo was groot, 86 personen gaven zich op. Geschikte kandidaten zijn geïnterviewd in de loop van juli en augustus.

Er zijn in totaal 26 gedetineerden gesproken, waarvan het leeuwendeel twee keer, meestal op twee afzonderlijke dagen. Bij acht respondenten is gebruik gemaakt van een tolk.⁴ Bij de overige gesprekken was geen tolk nodig. Veel mannen spraken opvallend goed Nederlands. Zij hadden vaak een Nederlandse partner (gehad) en/of hadden als asielzoeker cursussen Nederlands gevolgd. De Afrikanen beheersten vaak van huis uit het Engels.

De interviews vonden plaats in de bezoekersvleugel van de inrichting. Deze bestaat uit een gang die uitmondt in een grote bezoekersruimte voor het publiek. Langs de gang bevinden zich diverse kamertjes met aan weerszijden ervan een ingang: één voor de bezoeker en één voor de gedetineerde. Deze kamertjes worden normaliter gebruikt voor gesprekken tussen de gedetineerden en hun raadslieden of vertegenwoordigers van overheidsinstanties van buiten de inrichting. Voor het gesprek sloten de cipiers de ruimte af. In de kamers bevinden zich naast de lichtschakelaar twee knoppen die in de cipiersloge een belsignaal doen klinken als je ze indrukt, en waarmee aangegeven kon worden dat het interview klaar was. Op de andere knop, die niet gebruikt is, staat 'ALARM'. Het kwam ook voor dat de cipiers de gevangene kwamen ophalen omdat de ingeplande tijd erop zat (in dat geval volgde indien nodig een vervolgesprek).

Elk interview duurde tussen de 1,5 en 2 uur. Voor het interview werd de respondenten gevraagd of ze er in toestemden dat het gesprek werd opgenomen. De meesten vonden dat goed (N=20). Er zijn maximaal drie

³ Volgens de geestelijke verzorgers woont ongeveer tachtig procent van de gedetineerden regelmatig diensten bij. Veel gedetineerden ontlenen tijdens de gevangenschap steun aan de religie, zo werd ook tijdens de interviews duidelijk. Het komt veel voor dat gedetineerden zich pas tijdens de detentie (in sterkere mate) voor religie gaan interesseren ('nood doet bidden'). Anderen wonen de diensten vooral bij als afwisseling op het eentonige detentieregime. De diensten waren waarschijnlijk een goede wervingsplek omdat ze letterlijk en figuurlijk een 'ruimte' vormen die de gedetineerden zich enigszins kunnen 'toe-eigenen'. Ze kunnen er uitdrukking geven aan een gedeelde (culturele) identiteit en lijken vooral daar een zekere gemeenschappelijke 'macht' te ervaren vis-a-vis het detentieregime waaraan ze zijn onderworpen. Bij de christelijke diensten lasen gedetineerden voor uit de bijbel. De cipiers bewaarden er enige afstand (Ook kan het zijn dat religieuze rituelen de hegemonie van het 'wereldse' detentieregime relativeren)..

interviews per dag gehouden. Diverse interviews verliepen tamelijk emotioneel, met name voor de respondent maar ook wel voor mijzelf. Verscheidene respondenten waren tijdens de gesprekken terneergeslagen, bozig, gestresst of angstig, hoewel er soms ook geregeld gelachen werd. Diverse respondenten hadden een gezond gevoel voor humor. Ik probeerde zelf vaak met een grap het ijs te breken. Ook op andere manieren trachtte ik de mannen op hun gemak te stellen. Hun strafdossier legde ik op tafel. Vaak liepen we het aan het begin even kort door ('ken je dit, dit is wat ze zeggen'). Om het vertrouwen te bevorderen in het wetenschappelijke karakter van het onderzoek legde ik bovendien altijd twee boeken op tafel over illegaal verblijf in Nederland, te weten *De ongekende stad* (Engbersen e.a., 1999) en *Wijken voor illegalen* (Leerkes e.a., 2004), waaraan ik zelf heb meegeschreven. Soms toonde ik daaruit enkele interviewfragmenten van illegale migranten die aan eerdere studies hebben meegewerkt. De meeste mannen leken het op prijs te stellen dat zij hun verhaal kwijt konden zonder dat er over werd geoordeeld en belangrijke beslissingen op werden gegrond. Veel respondenten moesten dan ook merkbaar 'terugschakelen' aan het eind van het gesprek. Dit was ook het moment waarop duidelijk werd dat de 'intimiteit' tussen interviewer en respondent eigenlijk alleen bestond voor de duur van de gesprekken.

2.2 Validiteit en representativiteit

Onder illegale migranten zijn mannen sterk oververtegenwoordigd, met name onder 'criminele' illegalen (Engbersen e.a., 2002). Vrouwelijke illegalen zijn daarom buiten beschouwing gelaten. Daarbij speelde eveneens de beperkte omvang van de interviewgroep een rol, evenals praktische overwegingen. De PI Tilburg herbergt namelijk uitsluitend mannelijke gedetineerden. De rol van *gender* blijft nog een onontgonnen terrein.

In de literatuur zijn kanttekeningen gemaakt bij de levensloopbenadering, met name bij de retrospectieve⁵ variant daarvan (Giele & Elder, 1998), en bij de geldigheid van interviews met delinquenten in

⁴ Het betrof een vrouwelijke, Russische tolk Russisch (3 respondenten), een mannelijke Marokkaans-Nederlandse tolk Frans-Arabisch (4 respondenten) dan wel een vrouwelijke, Nederlandse tolk Servo-Kroatisch (1 respondent). Er is twee keer gebruik gemaakt van een telefoontolk via justitie. Een respondent bleek veel slechter Nederlands te spreken dan was aangenomen. Bij de andere respondent was de tolk bij een van de interviewdagen ziek. Eerstgenoemde tolken zijn geworven via het netwerk van de interviewer. De Servo-Kroatische tolk is via het internet gevonden.

⁵ Bij de retrospectieve levensloopbenadering worden mensen bevraagd over hen eerdere ervaringen. Bij de prospectieve variant worden mensen gedurende hun leven gevolgd.

detentie (zie Kroese & Staring, 1993). Mensen herordenen hun ervaringen doorlopend, kunnen zich niet alles meer herinneren en menen zich soms dingen te herinneren die nooit (op die manier) zijn voorgevallen. Bij gesprekken over deviant gedrag - zoals diefstal, verslaving en bedrog - kan sociale wenselijkheid het onderzoek parten spelen. De respondent ervaart schaamte of schuld over zijn gedrag of opvattingen (deze emoties wijzen er overigens ook op dat de respondent de sociale norm heeft verinnerlijkt) en probeert de interviewer ervan te overtuigen dat hij zich wel degelijk aan de sociale norm conformeeert. Het kan ook zijn dat respondent de norm niet deelt, maar uit vrees voor een negatief oordeel door derden (bijvoorbeeld de interviewer) het tegendeel beweert. Uitlatingen over delicten dragen bovendien het risico in zich van aanvullende straffen van staatswege. Vooral bij het optekenen van de motieven van overkomst naar Nederland kan er sprake zijn geweest van strategische respons. De geïnterviewden waren weliswaar uitgeprocedeerd, maar velen hoopten alsnog erkend te worden als vluchteling. Het kan zijn dat sommigen hun politieke motieven hebben verzonnen of overdreven.

Er is uiteraard geprobeerd om deze problemen, die grotendeels inherent zijn aan de methode, het hoofd te bieden. Zo fungeerden de strafdossiers als geheugensteun. Daarnaast is gestreefd naar een vertrouwelijke gespreks sfeer. Juist de levensloopbenadering bleek geschikt om in vrij korte tijd een goede verstandhouding op te bouwen. Er werd gevraagd naar de integrale ontwikkelingsgang van de respondent als persoon (en niet alleen naar het deel ervan dat van belang was voor de asielprocedure of de rechtsgang). De relatief lange duur van de interviews bevorderde eveneens een goede verstandhouding. Sturende vragen waarin het morele oordeel van de interviewer door zou klinken, zijn vermeden. Daarnaast zijn de tolken geïnstrueerd om tekenen van veroordeling te vermijden. Bedreigende onderwerpen zoals betrokkenheid bij criminaliteit en de omstandigheden die tot migratie hebben geleid, zijn vaak pas later besproken. Waarschijnlijk heeft de betrokkenheid van de geestelijke verzorgers het vertrouwen in het onderzoek eveneens bevorderd.

Door de bescheiden omvang van de interviewgroep is het onmogelijk om de bevindingen te generaliseren naar alle illegalen (met een asielachtergrond).⁶ Statistische representativiteit is overigens ook niet het

⁶ Er zijn ook andere categorieën illegalen zoals arbeidsmigranten, gezinsherenigers en -vormers en illegalen die naar Nederland komen om delicten te plegen. Toch moeten de scheidslijnen tussen illegalen met en zonder asielachtergrond niet te scherp worden getrokken. Ook onder niet-asielzoekers komen mensen voor die hun (mede) land zijn ontvlucht door de politieke situatie, en het is bekend dat illegalen soms asiel aanvragen om het verblijf in het westen te rekken (zie ook Mahler, S. (1995). *American Dreaming : Immigrant Life on the Margins*. Princeton, Princeton University Press.)

doel bij deze methode. Het is er veeleer om te doen zicht te krijgen op de kwalitatieve verscheidenheid binnen het te bestuderen fenomeen (Hammersley en Atkinson, 1995, Lofland en Lofland, 1995). Overigens kwamen er bij 26 respondenten al vrij snel niet echt veel nieuwe delicttypen en -motieven meer bij. Dit kan er op wijzen dat de verscheidenheid in de totale populatie niet zo groot is. In dat geval vormt de onderzochte groep wellicht toch een vrij goede afspiegeling van de totale groep 'criminele' illegalen (met een asielachtergrond).

Achtergrondkenmerken van de onderzoeksgroep

3.1 Achtergrondkenmerken

In tabel 3.1 wordt een korte aanduiding gegeven van de achtergrondkenmerken van respondenten. De leeftijd van de mannen blijkt te variëren van 19 tot 44 jaar. De gemiddelde leeftijd bedraagt 28 jaar. Zestien mannen zijn geboren in Afrika: Sierra Leone (N=5), Algerije (N=3), Liberia (N=2), Zaïre/Kongo (N=3), Angola (N=1), Mauretanië (N=1), Soedan (N=1). Zeven mannen komen uit Oost-Europa (vml. Sovjet Unie, incl. Georgië (N=6), vml. Joegoslavië (N=1)). Drie mannen zijn afkomstig uit (overige) Aziatische landen: Iran (N=1), Afghanistan (N=1) en Libanon (N=1)).

Tabel 3.1 (a) Overzicht van geïnterviewden

	Land	Leeftijd	interviews	Taal	tolk
1	Liberia	29	2	Engels	
2	vml. Sovjet-Unie	22	2	Engels	
3	Iran	42	1	Nederlands	
4	vml. Sovjet-Unie	33	2	Russisch	*
5	vml. Sovjet-Unie	36	2	Russisch	*
6	Liberia	36	2	Engels	
7	Sierra Leone	22	1	Engels	
8	Sierra Leone	20	3	Nederlands	
9	Sierra Leone	25	1	Engels	
10	Algerije	35	2	Arabisch	*
11	Kongo	37	3	Engels	
12	Libanon	23	1	nederlands / arabisch	*
13	Sierra Leone	23	1	Engels	
14	Sierra Leone	19	2	Engels	
15	Mauretanië	22	2	Nederlands	
16	vml Joegoslavië	25	2	servo-kroatisch	*
17	Soedan	24	2	Engels	
18	Zaïre / Kongo	29	2	Frans	*
19	Georgie	20	2	Russisch	*
20	Angola	20	2	nederlands / engels	
21	vml. Sovjet-Unie	44	2	Nederlands	
22	vml. Sovjet-Unie	29	2	Nederlands	
23	Algerije	37	2	Arabisch	*
24	Zaïre	32	2	Engels	
25	Afghanistan	29	2	Nederlands	
26	Algerije	22	1	Nederlands	

3.2 Veroordelingen en onafgedane zaken

Tabel 3.2 laat zien voor welke delicten de mannen zijn veroordeeld. De tabel bevat ook enkele lopende, onafgedane zaken. De mannen blijken in meerderheid veroordeeld te zijn voor (identiteits)fraude, diefstal en handel in verboden verdovende middelen. Autorijden zonder rijbewijs of verzekering, geweld, heling, belediging van een ambtenaar in functie en seksuele delicten komen minder frequent voor.

Tabel 3.2. Overzicht van veroordelingen en onafgedane zaken per respondent.

Resp	veroordelingen / onafgedane zaken
1	Reizen met andermans reisdocument, rijden zonder rijbewijs
2	6 winkeldiefstallen, waarvan twee met geweld bij de vlucht; onafgedaan: ongewenst vreemdeling
3	Diefstallen, (poging) tot diefstal met braak (woning, bedrijf), zakkenrollerij, vernieling, niet opvolgen ambtelijk bevel, straathandel drugs, apv (drugs)overlast, ongewenst vreemdeling
4	1 x winkeldiefstal
5	diverse winkeldiefstallen (in vereniging), heling, inbraak in bedrijf ; onafgedaan: poging tot moord en doodslag
6	diefstal, heling, rijden zonder rijbewijs, werken met andermans papieren
7	werken met andermans papieren, cannabisgebruik (apv)
8	1 x straathandel harddrugs
9	NL uitreizen met andermans papieren
10	diverse winkeldiefstal, autokraken, woninginbraken
11	Belediging ambtenaar in functie, handel harddrugs, diefstal uit woning, vernieling auto's, straatroof, gevaarlijk rijgedrag
12	handel harddrugs, winkeldiefstal, vernieling auto
13	valsheid in geschrifte
14	reizen met andermans paspoort, als iemand anders inschrijven bij bevolkingsregister
15	rijden zonder rijbewijs, vernieling
16	eenvoudige mishandeling, autorijden zonder verzekering
17	poging tot zware mishandeling (handgemeen azc)
18	fietsdiefstal, zwart rijden in trein
19	winkeldiefstal, eenvoudige mishandeling, belediging ambtenaar in functie
20	winkeldiefstal, rijden onder invloed, diefstal uit woning, valse naam
21	verkrachting, diverse winkeldiefstallen, lokaalvredebreuk
22	1 x winkeldiefstal
23	1 x verkoop van harddrugs
24	diverse winkeldiefstallen (in vereniging), werken met andermans papieren, betalen met vals geld (1 coupure)
25	verkrachting en diefstal onder bedreiging (1 incident), rijden zonder rijbewijs
26	Belediging ambtenaar in functie

3.3 Verbliftitels

Aanvankelijk meende ik dat alle respondenten illegale vreemdelingen waren. We gingen er in elk geval vanuit dat asielzoekers die uitgeprocedeerd zijn, spoedig illegaal worden verklaard. Daarnaast dachten we dat illegaliteit steeds volgt op een afgewezen asielverzoek. Beide veronderstellingen bleken niet helemaal juist. Alle geïnterviewden waren uitgeprocedeerd (hoewel sommigen opnieuw in de asielprocedure hoopten te kunnen komen), maar ze waren als het ware niet allemaal in dezelfde mate 'illegaal'. Sommigen hadden in afwachting van uitzetting namelijk steeds voldaan aan de 'stempelplicht'. Dat wil zeggen dat zij zich als uitgeprocedeerde geregeld hadden gemeld bij de vreemdelingenpolitie. Hoewel zijn onder die voorwaarde nog rechtmatig in Nederland verbleven konden zij elke keer dat zij zich meldden bij de Vreemdelingpolitie, in vreemdelingbewaring geplaatst

worden met het oog op uitzetting (al was niet iedereen zich van dit risico bewust). Stempelaars liepen echter niet het risico aangehouden te worden bij reguliere identiteitcontroles op grond van illegaal verblijf. Enkele stempelaars bleken het AZC nooit verlaten te hebben en genoten er tot het moment van inbewaringstelling opvang. Andere stempelaars moesten voor zichzelf zien te zorgen. Een groter aantal respondenten heeft echter nooit gestempeld, of is daar op een gegeven moment mee gestopt. Zij leiden een illegaal bestaan, woonden bij een of meerdere vrienden en/of vriendinnen, of leefden op straat. Sommigen waren inmiddels in detentie terechtgekomen vanwege veroordelingen voor misdrijven.

De overgangen tussen de verblijftitels in de tijd waren eveneens minder rigide dan gedacht. Vier respondenten (10, 12, 23 en 26) leefden namelijk al geruime tijd illegaal in Europa voordat ze uiteindelijk in Nederland (tevergeefs) asiel aanvroegen. Drie respondenten (1,3 en 6) waren voormalige statushouders. Zij verloren hun (tijdelijke) verblijfsvergunning als vluchteling vanwege langdurig vertrek uit Nederland (in een geval vanwege een langdurige gevangenisstraf wegens drugssmokkel, de respondent beweert dat hij er door een kennis is ingeluisd, de ander verzuumde om op tijd terug te keren van een bezoek aan de VS) of persoonlijke problemen (een respondent raakte op straat met ernstige psychologische problemen na het overlijden van zijn Nederlandse vriendin, verlengde zijn verblijfsvergunning niet, raakte aan de harddrugs en vertoefde vervolgens jarenlang onder de straatgebruikers in de Amsterdamse Bijlmermeer). De drie voormalige statushouders waren wel illegaal maar hebben dus feitelijk nooit de status van uitgeprocedeerde gehad. Anderen waren in sommige periodes uitgeprocedeed en eventueel illegaal, maar wisten later voor bepaalde duur opnieuw in de asielprocedure terecht te komen. Soms werden zij nogmaals in de opvang opgenomen; in andere gevallen moesten ze voor zichzelf blijven zorgen. In het volgende hoofdstuk zal worden beargumenteerd dat er weliswaar bepaalde (betrekkelijk kleine) verschillen waren tussen de mannen in termen van hun verblijfstitel, maar dat de invloed van deze verschillen op delinquent gedrag niet moet worden overdreven.

Misdaad bij uitgeprocedeerde asielzoekers. Naar een typologie

4.1 Naar een typologie van delictvormen bij uitgeprocedeerde asielzoekers

In het vorige hoofdstuk kwam al naar voren dat de respondenten diverse soorten delicten hebben gepleegd. Die variëren, zoals nog zal blijken, niet alleen in de wijze waarop de wetgever ze classificeert (diefstal, drugshandel et cetera), maar ook in de mate waarin ze verband houden met de verblijfsstatus. Sommige delicttypen zijn sterk verbonden met (de gevolgen van) de verblijfsstatus – of liever het ontbreken daarvan. Andere wetsschendingen staan (bijna) helemaal los van deze omstandigheden. In het onderstaande classificatieschema (zie Schema 1) zijn de aangetroffen criminaliteitstypen in een rangorde geplaatst naar de mate van samenhang met de verblijfsstatus, aflopend van een zeer sterke samenhang (*verblijfscriminaliteit*) naar een zeer zwakke samenhang (zoals jeugdcriminaliteit en seksueel geweld). Er zijn twee tussencategorieën opgenomen van delicten die sterk in de hand worden gewerkt door de status van uitgeprocedeerde (vaak in combinatie met omstandigheden waarin illegalen en uitgeprocedeerden door hun verblijfsstatus wel *kunnen* maar niet *hoeven* komen te verkeren), maar waarvoor de verblijfsstatus op zich geen noodzakelijke of voldoende voorwaarde is (*bestaanscriminaliteit* en *verslavingsgerelateerde criminaliteit*). Binnen elke categorie zijn de delicten onderverdeeld naar het doel dat de plegers voor ogen stond, en de (onwettige) middelen die zij daartoe aanwendden.

Het classificatieschema dient vooral om het materiaal te ordenen en moet niet te absoluut worden genomen; delicten die onder een bepaalde categorie zijn geschaard hebben veelal ook elementen in zich van delicten die in een andere categorie zijn geplaatst.

Uit de kwantitatieve analyses komt naar voren dat de verblijfsstatus op geaggregeerd niveau (dus op het niveau van groepen als geheel) verband houdt met (vormen van) delinquent gedrag (De Boom, Engbersen & Leerkes,

2006). Het kwalitatieve onderzoek geeft op individueel niveau inzicht in de achtergronden van dit verband. Ook de geïnterviewden waren, althans gemiddeld, minder vaak betrokken bij criminaliteit in de periode(s) dat ze in de asielprocedure zaten dan in de periode(s) dat ze uitgeprocedeerd en illegaal waren. Het is waarschijnlijk dat zij als asielzoekers meestal minder gedeprimeerd waren dan toen ze uitgeprocedeerd waren. (Drie mannen waren zelfs voormalige statushouders, zie hoofdstuk 3). Als asielzoeker mochten ze tenminste in Nederland *zijn* en konden ze met hun W-document aan de legitimatieplicht voldoen.⁷ De asielprocedure bood hen tevens een garantie op 'brood en bed'.

Tegelijkertijd verschilde de aard van de criminaliteit van de mannen gedurende periodes als uitgeprocedeerd en illegaal niet ingrijpend van de aard van hun delicten tijdens de asielprocedure. Voor deze gelijkenissen zijn twee verklaringen. Ten eerste komt uit de gesprekken duidelijk naar voren dat de verblijfsstatus niet allesbepalend is. We zullen nog zien dat de verblijfstitel, en de gevolgen die er aan verbonden kunnen zijn, een belangrijke maar zeker niet de enige omstandigheid is in het leven van de ondervraagden. Ten tweede komt uit de interviews naar voren dat de maatschappelijke positie van asielzoekers in procedure, uitgeprocedeerden en illegalen niet radicaal van elkaar verschilt, zeker niet in de praktijk. Ook rechtmatig in Nederland verblijvende asielzoekers hebben beperkte verblijfs- en bestaansmogelijkheden: asielzoekers mogen namelijk niet vrij reizen tussen landen (en binnen Nederland zijn ze vooral aangewezen op het openbaar vervoer omdat ze niet aanmerking komen voor een Nederlands (scooter)rijbewijs) en mogen slechts mondjesmaat betaalde arbeid verrichten (momenteel maximaal 12 weken). Asielzoekers hebben weliswaar recht op opvang en leefgeld (ongeveer 40 euro eet- en kleedgeld per week), maar leven daarmee volgens het NIBUD onder het Nederlandse sociaal minimum (Bovendien bleken ook diverse uitgeprocedeerde asielzoekers nog lange tijd opvang en leefgeld te genieten, soms zelfs tot aan hun inbewaringstelling in de PI Tilburg). Tot slot hebben asielzoekers evenals uitgeprocedeerden/illegalen door de (psychische) gevolgen van hun onzekere

⁷ Een W-document is een identificatiebewijs voor vreemdelingen.

maatschappelijke positie wellicht een vergroot risico op drugsverslaving en verslavingsgerelateerde criminaliteit.⁸

In dit hoofdstuk ligt het accent op de criminaliteit bij uitgeprocedeerde asielzoekers. Bovendien heb ik me enigszins geconcentreerd op asielzoekers die, toen zij eenmaal uitgeprocedeed waren, niet (altijd) hebben voldaan aan de stempelplicht (zie hoofdstuk 3 over de zogenoemde 'stempelaars').⁹ Maar in grote lijnen zijn de bevindingen geldig voor uitgeprocedeerde asielzoekers, evenals als asielzoekers in procedure (zij het wellicht in wat mindere mate), tenzij in de tekst expliciet wordt aangegeven dat de verschillen de overeenkomsten overtreffen.

In Schema 1 wordt een onderscheid gepresenteerd tussen 'verblijfscriminaliteit', 'bestaanscriminaliteit' en 'verslavingsgerelateerde criminaliteit'. Daarnaast wordt er een restcategorie onderscheiden ('overige criminaliteit'). Binnen elke categorie worden steeds de aangetroffen varianten opgesomd. Ook binnen elke categorie zijn de varianten geordend naar de mate van samenhang met de verblijfsstatus. Terwijl de aanduidingen voor de eerste twee categorieën in deze rapportage voor het eerst geïntroduceerd worden, is verslavingsgerelateerde criminaliteit in de criminologie een courant begrip. Verblijfscriminaliteit behelst overtredingen en misdrijven die tot doel hebben om desnoods zonder toestemming van de staat te kunnen verblijven in Nederland of een ander westers land. De categorie bestaanscriminaliteit omvat wetsschendingen die tot doel hebben om te voldoen aan elementair geachte gedrags- en levensstandaarden. Verslavingsgerelateerde criminaliteit betreft overtredingen en misdrijven die tot doel hebben om (hard)drugs te verwerven voor eigen gebruik.

⁸ Bovendien kan het zijn dat de verschillen in deprivatie naar verblijfsstatus opgeheven worden door soortgelijke verschillen in strafbedeling. Uitgeprocedeerde asielzoekers riskeren immers uitzetting (al zijn er in Nederland ook veel zogeheten 'illegale blijvers' die al verschillende malen in vreemdelingenbewaring hebben gezeten omdat eerdere pogingen tot uitzetting zijn mislukt) en lange periodes van detentie in vreemdelingenbewaring. Delinquente asielzoekers riskeren in principe alleen een taakstraf, boete of gevangenisstraf (al vergroten ze tevens de kans dat ze tot ongewenst vreemdeling worden verklaard; delinquent gedrag vermindert zo de kans op toelating als vluchteling of een andere verblijfsvergunning). IN tegenstelling tot illegaal verblijf is het verblijf in Nederland als 'ongewenst vreemdeling' een misdrijf. Ongewenst vreemdelingen kunnen op die grond tot een aantal maanden gevangenisstraf worden veroordeeld, ook als er geen reëel perspectief is op uitzetting (illegale vreemdelingen mogen alleen in vreemdelingenbewaring worden gehouden zolang er een reëel perspectief op uitzetting is)

⁹ De nadruk ligt dus op mensen die gedurende (een deel van) hun verblijf in Nederland van meest beperkte wettelijke verblijfs- en bestaansmogelijkheden hadden. Het is namelijk waarschijnlijk dat juist de ervaringen van deze groep een verklaring bieden voor de hoge graad van criminaliteit onder uitgeprocedeerde asielzoekers in vergelijking met asielzoekers in procedure en statushouders (zie De Boom, Engbersen & Leerkes, 2006).

Schema 1: Vormen van criminaliteit bij uitgeprocedeerde asielzoekers

1. Verblijfscriminaliteit

Varianten:

- *Nederland in- of uitreizen met een vals reisdocument, een reisdocument van een ander (geleend, gestolen, gekocht) of zonder identiteitsdocument.*
- *Nederland niet verlaten als 'ongewenst vreemdeling'.*
- *Het zich niet kunnen legitimeren of tonen van een vals identiteitsdocument in Nederland (legitimatieplicht).*
- *Weerspannigheid bij aanhouding, negeren ambtelijk bevel of vluchten bij heterdaad.*
- *Inschrijven bij het bevolkingsregister met andermans naam.*
- *Valse beschuldiging van verkrachting voor verblijfsvergunning op humanitaire gronden (toelating als 'schrijnend geval')¹⁰*

2. Bestaanscriminaliteit

Varianten:

- *Werken met valse of andermans papieren.*
- *Diefstal (meestal winkeldiefstal of fietsdiefstal).*
- *Drugshandel (meestal straatventer of drugsrunner).*
- *Heling of wederverkoop van gestolen goederen (meestal kleding, gsm of fietsen).*
- *Rijden zonder rijbewijs en autoverzekering.*
- *Zwart rijden OV.*
- *Eigenrichting (geweld of vernieling bij belediging, geweld of bedreiging bij niet terug betalen onderhandse leningen, deur openbreken huisbaas).*

3. Verslavingsgerelateerde criminaliteit

Varianten:

- *Drugshandel (straatventer).*
- *Winkeldiefstal.*
- *Autokraak.*

¹⁰ Geen van de mannen is voor dit delict veroordeeld. Een respondent claimt er echter het slachtoffer van te zijn geworden. Deze variant verblijfscriminaliteit is toch vermeld met het oog op eventueel toekomstig onderzoek onder uitgeprocedeerde vrouwen.

- *Woninginbraak.*
- *Straatroof (een veroordeelde respondent die ontkent).*

4. Overige criminaliteit

Varianten:

- *Geweld door psychische stoornis (psychose).*
- *'Te goeder trouw' (niet-westerse vreemdelingen zijn niet altijd op de hoogte van de Nederlandse strafwet en beseffen soms niet dat ze dat ze een misdrijf plegen).*
- *Seksuele delicten (aanranding en verkrachting).*
- *Jeugdcriminaliteit (experimenteren met roesmiddelen, rijden onder invloed, winkeldiefstal).*

4.2 Verblifscriminaliteit

Veel misdrijven hebben tot doel om in Nederland of een ander westers land te verblijven; met de toestemming van de overheid als het kan, en zonder die goedkeuring als het moet. Vooral voor mensen uit niet-westerse landen kunnen migratiewensen botsen met het Nederlandse vreemdelingenbeleid. Illegalen en uitgeprocedeerden proberen het strikte 'paspoort regime' dat westerse overheden hen opleggen, op verschillende manieren te omzeilen (Torpey, 2000). Zij worden daarin eventueel bijgestaan door smokkelorganisaties (vgl. Doornik & Kyle, 2004). 'Verblifscriminaliteit' vindt meestal plaats aan de landsgrenzen, en kan zowel gericht zijn op binnenkomst als op vertrek. Daarnaast zijn er varianten die binnen de landsgrenzen voorvallen.

Inreizen

Bijna alle respondenten zijn Nederland op een irreguliere manier binnengereisd. Diverse Afrikanen lieten zich – een aantal van hen beweert daarbij hulp te hebben gehad van Europese geestelijken en ontwikkelingswerkers – als verstekeling verschepen naar Europa. (Zij vroegen direct na aankomst in de Rotterdamse haven asiel aan, daarom worden zij niet vervolgd voor deze inbreuk op de vreemdelingenwet). De Noord-Afrikanen waren eveneens per boot naar Europa gekomen. Een als verstekeling, een als toerist en een met een smokkelaar. Zij leefden al geruime tijd als illegaal in Spanje, Frankrijk, België en/of Nederland voordat

ze uiteindelijk in Nederland asiel aanvroegen. De Oost-Europeanen waren eveneens aangewezen op smokkelaars, die hen overland om alle grenscontroles heenloodsten, soms letterlijk en soms 'figuurlijk' met een vals reisdocument. Een paar mannen zijn naar Europa gevlogen, meestal naar Schiphol. Zij reisden op een vals paspoort of het paspoort van iemand anders. Een respondent is Europa met een toeristenvisum binnengereisd, en diende in België (en later in Nederland) een asielverzoek in toen hij door zijn geld heen was.

Vrijwel alle mannen (23 van 26) zien zichzelf als politieke vluchteling, ook al hebben ze deze status formeel nooit weten te bereiken of – in drie gevallen – door omstandigheden verloren. Zij geven aan dat de overkomst naar Nederland niet voorzien was en vaak ook niet gewild. Zij verlieten hun geboorteland naar eigen zeggen noodgedwongen, vreesden voor hun veiligheid en zagen zich vaak genoodzaakt om gebruik te maken van de diensten van smokkelorganisaties. In deze gevallen raakt verblijfscriminaliteit aan bestaanscriminaliteit, dat hierna aan de orde komt. De overtredingen en misdrijven zijn weliswaar gericht op verblijf in een westers land – en men hoopt uiteraard dat de kwaliteit van dit verblijf goed zal zijn – maar daarachter lijkt evenzogoed de wens te schuilen om te voldoen aan een elementaire bestaansstandaard, in dit geval de norm dat je je als mens niet al te veel zorgen hoeft te maken om je veiligheid. Evenals bestaanscriminaliteit heeft deze vorm van verblijfscriminaliteit vaak een defensief en restauratief karakter. De dader probeert een minimumstandaard die in het verleden gegarandeerd was, in ere te herstellen.

Mijn vader was als arts in dienst van de overheid want hij moest natuurlijk zijn boterham verdienen. De regering kwam erachter dat hij politiek actief was en heeft hem ontslagen. Op een dag viel een groep rebellen het dorp binnen. Ze gingen direct naar ons huis. Ik denk dat ze mensen zochten die informatie konden geven over de regering. Mijn vader was die dag niet thuis. Ze namen mij mee en hielden me gegijzeld totdat ze mijn vader zouden vinden, zeiden ze. Sindsdien heb ik mijn familie niet meer gezien of gesproken. Ik weet niet of ze nog leven. Na ongeveer een week bezocht mijn oom me. Die werkte als kapitein bij het leger, maar volgens mij zat hij tegelijkertijd bij de rebellen. Hoe het precies zat weet ik niet. Ik was veertien jaar en nog een kind, wat wist ik ervan. Misschien zijn de rebellen er later achtergekomen zijn dat mijn vader eigenlijk op hun hand

was, en heeft hij er nu een hoge functie. Hoe dan ook, mijn oom nam me mee naar zijn huis in de hoofdstad. Ik kon niet naar mijn dorp want daar was niks van over zei hij. Ik protesteerde: waarom moet ik bij jou blijven, waarom ben ik niet vrij en mag ik niet naar buiten? Mijn oom antwoordde dat ze mijn vader nog steeds zochten en zei dat hij zelf ook niet veilig was. Hij overtuigde me om naar Europa te gaan. Daar kon ik volgens hem asiel aanvragen. Hij trof voorbereidingen voor mijn vertrek. Ik had geen idee waar ik heen zou gaan. Op school hadden ze me alleen onderwezen over Hitler. Ik wist ook van de Golfoorlog en Bush. Dat ik naar Nederland zou gaan, wist ik sowieso niet. Eerst wilde ik niet gaan. Ik was jong en had behoefte aan mijn familie. Uiteindelijk ging ik akkoord. Mijn oom regelde een vliegticket en een paspoort. Ik denk dat het paspoort vals was. Er was ook begeleider, die tijdens de reis mijn paspoort bij zich hield. Ja klopt. Van een smokkelorganisatie of zoiets. Of ik asiel zou krijgen zei mijn oom niet. Hij zei alleen: ga en doe het.

De geïnterviewde Algerijnen vertellen dat zij hun geboorteland niet in de eerste plaats verlieten omdat zij vreesden voor hun veiligheid. Zij hebben pas asiel aangevraagd nadat zij als verdachte van een misdrijf in contact kwamen met de Nederlandse politie. In vergelijking met de politieke vluchtelingen is hun verblijfscriminaliteit minder van defensieve of restauratieve aard. Deze geïnterviewden hoopten er in het leven op *vooruit* te gaan. Zij komen uit streken waar al decennialang mensen naar Europa trekken (zie bijvoorbeeld Van Gemert, 1998) en geven aan dat illegale migratie onder jonge mannen tegenwoordig niet ongewoon is.

Mijn vader heeft me opgeleid tot automonteur. Toen ik een jaar of achttien was ben ik uit huis gegaan. Een vriend van mij stelde voor om naar O. te gaan, een middelgrote stad in de woestijn. Daar werkte ik bij een garage. Al snel besepte ik dat ik in Algerije niet veel kansen had. Niet dat ik mijn hoofd niet boven water kon houden, maar ik wilde graag een eigen autobedrijf in mijn geboorteplaats, en dat zat er absoluut niet in. Ik zou altijd voor een baas werken. In mijn streek dromen veel jonge mannen van een toekomst in het westen. Velen gaan naar Marokko. Van daaruit kan je makkelijk naar Spanje. Ik had in een Franse toerist leren kennen die in Spanje woonde. Een gepensioneerde

apotheker. Ik zei hem: "Eens zul je me weerzien". Op een dag heb ik mijn biezen gepakt en ben ik met een groep mensen naar Marokko gegaan. Ik belde de Fransman maar die was overleden. Een smokkelaar rekende ongeveer duizend euro om naar Spanje te gaan. Een deel had ik gespaard. Ongeveer zes- a zeventhonderd euro kreeg ik van vrienden. We gingen met dertig man in een bootje. De eerste keer werden we gepakt en teruggestuurd. De tweede keer lukte het wel.

Uitreizen

Enkele mannen probeerden Nederland met een ongeldig reisdocument te verlaten omdat zij hier voor zichzelf als uitgeprocedeerde geen toekomst meer zagen, terwijl ze niet terug wilden (of konden) naar hun vaderland. J. vertelt hoe hij zich geleidelijk ging oriënteren op een leven in Canada. Hij kon Nederland niet legaal uitreizen omdat zijn paspoort van Sierra Leone niet meer geldig was en hij op zijn W-document Nederland niet mocht uitreizen. Canada wist niet van zijn plannen, maar J. was ervan overtuigd dat zijn komst gewenst was.

I: Hoe beviel het je het aanvankelijk in Nederland? R: In het begin vond ik alles goed voor zo lang het duurde. Ik kon eten en slapen en rustig blijven. Dat was prettig. Na een paar maanden veranderde dit. Ik vond het zwaar om zo weinig te doen te hebben [alleen af en toe een cursus Nederlands]. Maar het contact met andere asielzoekers was goed. Ik dacht dat ik de enige uit Sierra Leone zou zijn maar dat was niet zo. Iedereen was blij ontsnapt te zijn aan de situatie. [...] I:: Weet je waarom ze je aanvraag wilden afwijzen? R: Nee ik heb geen idee. Volgens mij geloofden ze mijn nationaliteit of leeftijd niet. Mijn advocaat legde het niet uit, maar zei dat hij door zou procederen. I: Hoe reageerde je op het voornemen van de staat? R: Het was verschrikkelijk. Ik begon net een beetje te aarden in Nederland. Vanaf die dag ben ik niet meer naar school gegaan. Ik dacht: "ik wil eerst duidelijkheid over mijn positie". Ik kon me ook niet meer zo goed concentreren als voorheen. Ik sliep veel en trok me een beetje terug. [...] Zo begon ik te overwegen om naar Canada te gaan. Er werd gezegd dat het daar beter was voor migranten. En ik herinnerde me ook van Afrika dat Canada speciale emigratieprogramma's had waarop je kon intekenen.

Mijn overlevingsdrang begon weer aan kracht te winnen. Ik maakte wat vrienden voor als ik uit de procedure zou raken. [In de tussentijd wordt het verzoek inderdaad afgewezen] I: Wat gebeurde er uiteindelijk op Schiphol? R: Nou ik dacht. OK. Canada is goed. Als je een document hebt kun je daarheen. Gelukkig had ik een Nederlands paspoort gevonden van een Afrikaans uitziend iemand [J. wil geen verdere details vertellen]. En na een jaar of zo had ik 600 euro gespaard. Dat was genoeg voor een ticket. Als schoonmaker in het AZC verdiende ik ongeveer 12,50 euro per week. Daarnaast gaven ze me wekelijks ongeveer veertig euro leefgel. Ik leefde heel sober, kocht geen kleren en spaarde 30 tot 40 euro per week. Dat was wel een probleem, maar als je geen keuze hebt verdraag je de armoede. Echt, een situatie als dit kan je alles laten doen. [...] Ik weet dat ik een hele goede student had kunnen zijn. Dan was ik nu niet hier in de gevangenis geweest. Ze nemen je al je dromen af.

Een Liberiaan, een voormalige statushouder, besloot om tijdelijk te gaan werken in Zweden omdat het hem zo snel niet lukte om in hier emplooi te vinden. Hij hoopte in korte tijd genoeg te verdienen voor een Nederlandse advocaat. Hij heeft hier namelijk een dochter en hoewel hij met zijn voormalige ega geen goede relatie meer heeft, voelt hij zich als vader aan Nederland gebonden. De man verloor zijn verblijfsvergunning omdat zijn ticket op vakantie in de Verenigde Staten zou zijn gestolen, en hij er niet in slaagde om bijtijds terug te keren.¹¹ We zien hier opnieuw hoe verblijfscriminaliteit aan bestaanscriminaliteit kan raken. Het misdrijf – Nederland uitreizen op het identiteitsbewijs van iemand anders - heeft in dit geval tot doel om (opnieuw) te kunnen voldoen aan de sociale norm die bepaalt dat een vader af en toe bij zijn dochter moet kunnen zijn. (De respondent heeft verder geen veroordelingen).

Een vriend raadde me aan om naar Zweden te gaan, waar werk in de bouw was. Vijf dagen per week. Goed geld. Geen

¹¹ Vervolgens verbleef hij bijna twee jaar in de Ivoorkust nadat hij met de retourvlucht van een stamgenoot, die net in New York was aangekomen, op zijn naam terugvloog naar Afrika. Hij hoopte van daaruit goedkoop naar Nederland te kunnen doorreizen omdat een van zijn kennissen er bij een luchtvaartmaatschappij werkt. Bij aankomst in de Ivoorkust werd hij gedetineerd op verdenking van spionage. Pas na twee jaar slaagde hij erin om op een vals paspoort naar Amsterdam te vliegen.

belastingen. Eerst dacht ik wat moet ik in Godsnaam in Zweden doen? Maar hij kende daar Liberianen bij wie ik zou kunnen inwonen. Via een andere kennis waren er wel mogelijkheden in Engeland. Maar daar wilde ik niet heen want daar kennen de autoriteiten me [de boot die de respondent naar Europa bracht, meerde na een korte stop in Rotterdam aan in een Engelse haven; nadat zijn vingerafdrukken waren genomen werd de respondent naar Nederland teruggevlogen omdat dit zijn eerste veilige land was geweest]. Dus toen begon ik dat idee van Zweden serieus te nemen. Ja wat kon ik doen? Het was wel een probleem hoe ik naar Zweden kon reizen. Mijn vriend zei hé er zijn veel junkies die paspoorten verkopen en zo. Dus ik naar de wallen. Op straat mensen aangesproken. Uiteindelijk belandde ik bij een Nederlandse kerel die voor 200 euro een paspoort in de aanbieding had van iemand waar ik wel op leek. Dat was een tijdelijk paspoort. Zo'n grijze. Misschien gestolen. Ik weet niet. Eerst had ik niet genoeg geld. Dus ik bel een Afrikaanse vriendin, die had wel 80 euro. Mijn maat gaf me 50. Ik kende in Amsterdam nog wel wat mensen, dus toen ik zo begon rond te bedelen had ik op een gegeven moment tussen de twee- en driehonderd euro. Ik heb dat paspoort voor 150 euro gekocht. Toen moest ik de reis nog regelen. Ik dacht ik probeer het via een kleinere luchthaven. Op Schiphol houden ze me vast aan. Via Rotterdam kon ik voor maar 50 euro naar Stockholm vliegen, dus dat leek me het beste. Op het vliegveld zei die jongen van de douane wat zie jij er stom uit! Zeker weten dat jij dit niet bent! Dus hij vroeg: is dit jouw paspoort? Ik zeg nee. [enigszins weemoedig geamuseerd, lacht] Dus hij zegt sorry ik moet je arresteren omdat je gebruik probeert te maken van het paspoort van iemand anders. Ik zeg doe maar ik probeer alleen maar mijn leven te leven.

In de onderzoeksgroep komt verblijfscriminaliteit *binnen de landsgrenzen* weinig voor. Geen enkele respondent is althans veroordeeld voor het niet (kunnen) voldoen aan de legitimatieplicht. Deze variant is niettemin vermeldenswaardig omdat dergelijke wetsovertredingen met de uitbreiding van de legitimatieplicht, en de hogere prioriteit die de politie sedert enkele jaren toekent aan de controle op rechtmatig verblijf, verder aan belang zullen winnen (Boekhoorn, 2004). B. zegt hierover het volgende:

Ik gaf de politie een rijbewijs dat ik had gevonden. Die leek op mij. Je gelooft het niet he [lacht]. Had ik op straat gevonden. Echt waar. In het begin was ik wel bang om dat te gebruiken. Misschien heeft ie iets gedaan. Wordt ie gezocht. Dus dat was een risico ook aan de andere kant. Maar ik had ik dat rijbewijs al twee eerder aan de politie laten zien. Is goed joh, zeiden ze. Bij het bureau gingen ze het controleren. Ik zeg ja dat ben ik. Waren ze weer teruggekomen. Zeiden ze is niet geldig. Waar is je andere rijbewijs. Ik was bijna in slaap gevallen. De dag erna wilden ze me vrijlaten eigenlijk. Ja. Heb ik ze gezegd: dat ben ik niet. O ben je dat niet? Ik had het zelf gewoon gezegd. Ik was het zat. Want ik wou gewoon mijn eigen papieren hebben. Dat ik me gewoon op mijn gemak voel. Ik was altijd [blaast lucht uit] wat als er een ongeluk gebeurt of ik word ziek. En ik dacht ook dat ik nog papieren kon krijgen. Waarom niet? Voor mij was het niet eerlijk dat ik uit de procedure was. Een vriend van mij was drie jaar illegaal. Hij vroeg opnieuw asiel aan en nu heeft ie papieren. Vroegen ze mijn naam en geboortedatum. O je bent illegaal. Toen hebben ze gezegd je blijft mooi hier.

4.3 Bestaanscriminaliteit

Illegaal verblijf – soms uit nood geboren, soms min of meer bewust gekozen - gaat bijna per definitie gepaard met verblijfscriminaliteit, maar hoeft mensen niet onmiddellijk te pressen tot (overige) misdrijven. Iemand die wordt onderhouden door familie, vrienden of een partner, hoeft in principe geen delicten te plegen om zich in leven te houden. En waarschijnlijk is het, althans in Nederland, ook zonder sociaal netwerk mogelijk om te overleven binnen de grenzen van de strafwet (al is het heel moeilijk om als dak- en thuisloze de APV niet te overtreden). Veel van de aangetroffen criminaliteit komt weliswaar (mede) voort uit gebrek en kansloosheid, maar het gaat daarbij meer om relatieve deprivatie als gevolg van sociale vergelijking (minder hebben dan anderen waaraan je je meet) dan om absolute deprivatie (honger, ziekte). Ondanks dat het daadwerkelijk in leven blijven niet op het spel staat (sommige situaties grensden daar overigens wel aan), gaat het in zekere zin toch om 'zelfbehoud': het handhaven van de waardigheid en identiteit van de persoon in eigen en andermans ogen (vgl. Bourgois, 1995;

Sennet, 2003). Hieronder worden de belangrijkste varianten van 'bestaanscriminaliteit' beschreven. Ter vergelijking eerst een fragment waarin een respondent verhaalt over de diefstallen die hij af en toe in Afrika pleegde. Nadat de burgeroorlog hem dwong zijn dorp te verlaten zwierf hij met enkele vrienden een paar jaar op het platteland rond met afwisselend een klus en periodes van werkloosheid. In zijn Afrikaanse situatie is het begrip 'overlevingscriminaliteit' meer van toepassing.

I: Heb je nooit gestolen? R: Nee dat voorval op Schiphol is de enige keer dat ik met de politie van doen kreeg. En de tweede keer dan in februari. Maar dat vertel ik liever niet. Dat is te beschamend. [respondent vertelt later hoe hij zich met andermans naam probeerde in te schrijven in het bevolkingsregister om een Nederlands paspoort te bemachtigen] Stelen was mijn stijl niet. Dat vind ik ook beschamend. Zo ben ik niet opgegroeid. [...] I: Heb je ook niet gestolen in de tijd dat je in de bosjes leefde? R: Ja toen wel. Maar weet je dat was survival of the fittest. We hadden soms dagen niet gegeten. We hadden echt honger. Als we een boerderij zagen dan wachtten we in de bosjes soms net zo lang totdat we er zeker van waren dat de bewoners er niet waren. Dan slopen we naar binnen en gapten we etenswaren. Kijk ik dacht op een gegeven moment de hele tijd aan voedsel en aan veiligheid. Ik dacht altijd aan mijn leven. Maar daar worden elke dag mensen gedood. Hier was voedsel tot dusverre geen probleem, al kan het dat misschien nog wel worden [respondent doelt op mogelijkheid dat hij zal worden 'heengezonden' (vrijgelaten) en opnieuw in de illegaliteit belandt; dit heeft zich overigens niet voorgedaan aangezien de man direct na het eerste interview op transport is gezet naar het uitzetcentrum in Schiphol]. En in een zekere zin ben je hier veilig. Wel voelde ik me erg afhankelijk. Ik dacht steeds wat als het uitgaat [met mijn Nederlandse vriendin], waar moet ik dan heen?

De respondenten komen niet uit landen van waaruit zich in Nederland omvangrijke etnische minderheden hebben gevormd (zoals Turkije of China) en hadden weinig mogelijkheden om zonder papieren zwart te werken in etnische, informele economieën (afhaalrestaurants, schoonmaakbedrijven etc). Wel slaagden sommigen er in om via Nederlandse contacten af en toe

wat te 'klussen'. Drie mannen kregen een strafblad doordat de autoriteiten er achter waren gekomen dat ze, meestal via een uitzendbureau, met andermans papieren werkten. Z. vertelt hieronder hoe hij, nadat hij als illegaal een paar jaar alternerend in vrijheid en in de gevangenis had doorgebracht, meer van zijn leven probeerde te maken en uiteindelijk mede door (de zwangerschap van) zijn Nederlandse vriendin werd gestimuleerd om werk te zoeken.

In 1998 moest ik voor de tweede keer naar de gevangenis in Nieuwe Sluis. Voor drie, vier maanden. Ze kenden me daar. Ze zeiden je moet ervoor zorgen dat je een vriendin krijgt. Je moet een beetje serieus leven. Ik vond zelf ook dat ik geen goede vrienden had en wilde mijn leven veranderen. Ik hoopte een Nederlandse vrouw te vinden. Ik wilde papieren hebben en wilde gaan werken. Ik wilde ook een goed leven hebben. Toen ik vrijkwam kreeg ik inderdaad al snel een relatie. I: Hoe had je haar ontmoet? Gewoon van straat geplukt? [lacht] R: Ik ken haar van R. [waar respondent als asielzoeker een tijd gewoond had]. Via vrienden. We gingen vrij snel samenwonen omdat we verliefd waren [lacht] maar ook omdat ze wist dat ik geen thuis had. Zij woonde toen nog bij haar ouders. Mijn vriendin vond het raar dat ik niet werkte. Ze werkte zelf ook. Ze zei iedereen werkt, waarom jij niet, jij hebt alleen diefstal. Soms werken mensen met iemand anders papieren. Dus toen ben ik toch gaan werken. I: Had je haar verteld van de gevangenis? R: Ik had haar alles verteld. Zij weet alles van mijn leven. Je moet niet liegen. Dus ik heb gewerkt. Ik heb iemands papieren gekocht op straat. Ja. Ik betaalde die jongen elke week. Honderd gulden voor hem. Vierhonderd voor mij. Volgens hem waren de papieren na zes maanden voor mij [het is de vraag of dat werkelijk mogelijk was geweest, wellicht zegt de respondent dit om aan te geven dat hij dacht dat hij zo na verloop van tijd legaal zou worden]. I: Vond je dat een eerlijke deal? R: Ja voor mij was het goed. Ik had nog nooit zo veel geld gehad. Vierhonderd euro voor werken en weer thuiskomen was wel makkelijk. En het was ook best goed werk. Via een uitzendbureau werkte ik als vuilnismen. Ik kon nog dezelfde dag beginnen. Toen werd mijn vriendin zwanger. Voor het kind wilde ik wat sparen. De werkgever wilde me ook een contract geven.

Toen ben ik hier [in de PI Tilburg] voor de derde keer gekomen [bozig, klopt op de tafel]. I: Wat gebeurde er dan? R: In de winter was ik even gestopt met werken. Dan is het werk heel moeilijk. Heb ik een beetje vakantie gehad. Toen kwam de vreemdelingenpolitie thuis. Ze zeggen je hebt gewerkt. Waar is je ID kaart.

Een groot deel van de mannen heeft in Nederland gestolen. Meestal pleegden ze heimelijke, ongeorganiseerde winkeldiefstallen. M. vertelt hieronder van de moeilijke periode die hij meemaakte nadat hij uitgeprocedeerd was geraakt. Hij dreigde aan lager wal te raken en kon daar weinig tegen beginnen. Hoewel zijn delinquent gedrag grenst aan overlevingscriminaliteit in absolute zin (honger), wordt tegelijkertijd duidelijk dat hij zich zelfs in deze moeilijke omstandigheden niet tot alles wil 'verlagen'. Zo is hij er op gebrand om zich te onderscheiden van junkies en zwervers. Het zoeken naar eten in de afvalbak vindt hij vies en ongezond. Ook doet hij zijn uiterste best om niet te stinken. Als hij toch stinkt gaat hij vaak op een stil plekje in het park zitten, totdat hij bij een vriend of kennis kan douchen. Later in het interview vertelt hij trots dat hij zelfs in de periode dat hij geregeld op straat slaapt, af en toe met een meisje naar de film gaat. (Hij vertelde haar niet dat hij op straat sliep). M. lijkt zich te schamen om voortdurend de hulp in te moeten roepen van vrienden en kennissen. Daarom besluit hij op een gegeven moment om 'zichzelf te helpen'.

Eind 2003 werd het leefgeld gestopt en moest ik van school. Ik werd echt een beetje gek. Wat moest ik doen? Ik werd toch geacht te leven. Ik moest toch eten. Ik moest de huur betalen. Ze wilden dat ik Nederland zou verlaten. Maar ik had geen geld en wilde ook niet steeds met hetzelfde verhaal vanaf nul beginnen [ik wilde niet opnieuw asiel aanvragen in het buitenland]. Ik verloor mijn kamer. Bij vrienden en vriendinnen logeerde ik een nacht hier, een paar nachten daar. Meestal asielzoekers. Mijn spullen sloeg ik op in een garage van een Nederlandse vriend. Maar ik kon niet elke nacht bij iemand logeren. Of misschien had dat wel gekund, maar ik wilde ook niet steeds om hulp vragen. Dus soms sliep ik buiten. Dan ging ik me alleen af en toe wassen bij iemand. Vaak sliep ik in het trappenhuis van een flat in de buurt. Sommige bewoners negeerden me, anderen zeiden je moet weg, dit is geen plek om

te slapen. Zagen ze me een paar dagen later weer. Iemand gaf me een kop thee en vroeg: wat is er toch met jou? Kijk ik zag er niet uit als junkie of crimineel dus ze begrepen het niet. [...] In die periode ging ik meer marihuana roken dan daarvoor. Daar ben ik in Nederland mee begonnen. In Afrika kende ik het niet eens. Ik rookte zelfs niet eens. Op school blowden Nederlandse jongens in het park. Misschien helpt het me, dacht ik. Kan ik slapen en meer relaxed zijn. Maar als je veel rookt worden je problemen zelfs erger. Je kunt er gek van worden [lacht een beetje]. Eerst blowde ik af en toe met anderen. Maar toen op straat rookte ik ook veel alleen. Vaak al 's ochtends, zo rond een uur of tien elf. Misschien had ik geslapen, misschien niet. [...] Ik ben twee keer gepakt voor diefstal. De eerste keer was voor vijf bh's. Op straat sprak een groepje Marokkanen me aan. Die stelden me vijftien euro in het vooruizicht als ik ze die bh's zou geven. Dan kon ik eten kopen en marihuana [lacht]. Misschien dat ze die bh's aan hun vriendinnetje wilden geven of doorverkopen of zo. Ik denk dat ze me hadden zien bedelen. Want ik heb ook geprobeerd om geld te vragen. Gewoon op straat. Daar had ik helemaal geen moeite mee. Ik ben iemand die in alle situaties kan leven [kijkt trots maar ook verdrietig alsof hij zichzelf tijdens het interview moed in praat]. Soms kreeg ik een euro, misschien vijftig cent. Bij de bakker gaven ze me wel eens brood en in de coffeeshop kreeg ik ook wel eens wat op de pof. Of ik ook eten op straat probeerde te vinden? Nee ik ging naar de winkel [lacht]. In de afvalbak? Nee. Ik ben niet gek. [lacht]. Ik rookte wel veel maar ik ben niet gek [lacht]. Kijk het is vies en je kunt er ziek van worden. Nee ik heb genoeg geleden maar ik heb niet in de afvalbak... De tweede keer dat ze me pakten was in de Albert Heijn. Ik probeerde een worst te stelen. Dat was voor mezelf, niet voor drugs of zo [klopt op de tafel]. Ik ben voor voedsel maar een keer gepakt, maar dat heb ik in die tijd wel vaker gedaan. Ik had geen andere keuze want de mensen gaven me niet altijd genoeg. Dan had ik bijvoorbeeld een euro om brood of cola te kopen. Was ik in de winkel en dan dacht ik soms oh ik neem meer. Niet echt gepland. Steeds als ik iets stal bonkte mijn hart en soms dacht ik oh ik kan het niet. Werd ik helemaal paranoia. Maar ik was behoeftig dus ik deed het toch. En natuurlijk gaf het ergens best een kick. Natuurlijk.

Maar het was niet mijn stijl. Mijn leven ging verkeerd en ik wist dat ik in de problemen kon raken. Daarom zeg ik je dat was niet voor de spanning. En ik had er ook geen talent voor. Want toen ze me pakten stond ik al in de rij en deed of ik ging betalen. Ik dacht dat ze me doorhadden en probeerde te vluchten. Zo verraadde ik mezelf.

Andere respondenten pleegden eveneens (lichte) delicten om te kunnen voldoen aan belangrijke gedragsstandaarden. Hieronder volgen drie interviewfragmenten. Is het oogmerk van de delicten vergelijkbaar, het middel verschilt. In de eerste twee gevallen gaat het om een winkeldiefstal, het derde geval betreft straathandel in harddrugs. De drie geschiedenissen illustreren dat bestaanscriminaliteit voorkomt bij uitgeprocedeerde asielzoekers, evenals bij asielzoekers in procedure. De verblijfsstatus is kennelijk niet allesbepalend en de verschillen tussen de groepen moeten dus niet worden overdreven. Eerst vertelt I., een uitgeprocedeerde, hoe hij na een periode van klussen, zwart werken en diverse gefrustreerde reizen naar Scandinavië, een dure jas gaat stelen. Hij hoopt daarmee een bijdrage te leveren aan de begrafeniskosten van zijn vader. Daarna legt A. uit waarom hij als asielzoeker schoenen voor zijn zoontje steelt, die hem inmiddels met zijn Armeense moeder is nagereisd. Tot slot vertelt B., die jarenlang zonder strafblad als illegaal leefde in Frankrijk, België en Nederland, hoe hij bolletjes ging dealen. Hij hoopt zo de bruidschat bij elkaar te verdienen die weldra van hem wordt verwacht. Dit soort fragmenten illustreren tevens dat illegaal verblijf niet onmiddellijk tot bestaanscriminaliteit aanleiding hoeft te geven. De respondenten hebben in Nederland meestal binnen de grenzen van de strafwet geleefd, maar kregen te maken met ongewone omstandigheden. In die situatie zagen zij geen andere uitweg dan het plegen van een delict. Zo wordt de ene maatschappelijke standaard (geen delicten plegen) geofferd omwille van een andere belangrijke maatschappelijke standaard (bijdragen aan de begrafeniskosten van je vader, een bruidschat geven).

Na twee jaar ben ik weggegaan uit het AZC. Ik had weinig geld maar kende een paar mensen in Limburg. Ik kon daar werken met het sof-nummer van een kennis. Uiteindelijk heb ik zo maar een paar dagen gewerkt. Ik moest fors betalen voor de huur. En ik was ook bang dat ik als illegaal zou worden aangehouden. Toen ben ik via Duitsland naar Zweden gegaan. Misschien dat ik in Zweden opnieuw asiel zou hebben aangevraagd. In Noord-

Duitsland werd ik opgehouden. Ze stuurden me terug naar Nederland. Ik volgde het advies van Vluchtelingenwerk en vroeg opnieuw asiel aan. De IND gaf me zes maanden om meer bewijsmateriaal verzamelen. Tot die tijd moest ik voor mezelf zorgen. Dat was een interessante tijd. Ik leerde veel over het leven van illegalen. Ik plukte aardbeien, waste auto's, hielp bij het afbreken van gebouwen. Ik heb zelfs nog een keer kippenrennen schoongemaakt met de vogelpest. Ik had geen vaste plek en woonde op allerlei plaatsen. Soms sliep ik buiten, soms logeerde ik op een asielzoekerscentrum. Ik had geregeld telefonisch contact met mijn ouders. Het was niet makkelijk om meer papieren boven tafel te krijgen, maar het lukte. Ze stuurden mijn rijbewijs, een brief van het ziekenhuis waar ik toentertijd opgenomen was geweest, dat soort dingen. Maar de IND wees mijn verzoek opnieuw af en ik moest Nederland binnen vierentwintig uur verlaten. In de tussentijd was mijn vader ernstig ziek geworden. Hij had niks nodig maar ik vond dat ik hem moest helpen. Als kleinste zoon hoorde ik in die situatie eigenlijk bij mijn ouders te zijn. Ik voelde me ellendig en vertrok opnieuw richting Scandinavië, ditmaal met een vals reisdocument, dat ik kort daarvoor in Nederland had gekocht. De Duitsers pakten me en droegen me opnieuw over aan de Nederlandse politie. Ze namen ook mijn vingerafdrukken, en ik kreeg een boete voor dat valse reisdocument. Tien dagen verbleef ik in het vertrekcentrum in Ter Apel. Toen ze me lieten gaan ben ik opnieuw naar Scandinavië gereisd. Weer werd ik gepakt. De Duitsers gaven me de mogelijkheid om daar asiel aan te vragen. Ik heb toen drie maanden in een Duits asielzoekerscentrum gewoond, maar uiteindelijk moest ik weer naar Nederland. Ik denk dat ze er achter waren gekomen dat ik in Nederland al asiel had aangevraagd. Hier kreeg ik weer ik te horen dat ik opnieuw asiel moest aanvragen. Maar ik zag er geen heil meer in. Het was tijdverspilling. Kort daarna ben ik opgepakt voor een winkeldiefstal. Ik kende van het AZC een Afghaan die ging huwen. Hij zocht een mooie jas voor zijn trouwerij. Om te dragen of om cadeau te geven, ik weet niet. Ik had in de winkelstraat een jas gezien die ik hem zou kunnen verkopen. Maar ik werd gelijk betrapt. Dus ik ging stelen omdat ik geld nodig had. Ik wilde weg want ik had hier weinig meer te zoeken.

Ik had wel weer een baantje kunnen gaan zoeken, maar zonder papieren is dat niet makkelijk. Toch was niet echt uit nood, want ik had steeds mijn geld kunnen verdienen. Het was meer dat mijn vader inmiddels was overleden. Het is bij ons gebruikelijk dat de jongste zoon de begrafenis regelt. Maar ik kon er zelfs niet bij zijn. Dat vond ik vervelend omdat ik mijn moeder niet in verlegenheid wilde brengen als mensen zouden vragen: waarom is je zoon er niet? Daarnaast voelde ik me schuldig omdat mijn vader gestorven is zonder dat hij zijn kleinkinderen heeft gezien [zonder dat ik voor nageslacht heb gezorgd] Mijn broers zijn wel geslaagd. Ze hebben een hoge opleiding, een gezin, en voldoende geld. Daarom wilde ik tenminste een bijdrage leveren aan de kosten van de begrafenis. Bij ons is het heel belangrijk dat je ouders een goede begrafenis krijgen. En wat ook meespeelde was dat ik het onterecht vond dat alles wat ik deed me nergens bracht. Al mijn pogingen om me buiten Nederland te vestigen waren mislukt. Ze gaven me zelfs een boete. Dan werk je en dan moet je je geld aan iemand anders geven. Dan laten ze je helemaal zitten zonder geld en moet je weer van voor af aan beginnen. Ik denk dat ik met die diefstal misschien ook een soort beslissing wilde forceren. Laten jullie me nou toe of sturen jullie me weg? Al dat gedoe vond ik verschrikkelijk, ik was vreselijk gestresst.

Een keer heb ik schoenen gestolen. Voor mijn zoon. Ik had zwarte schoenen gezien voor twintig euro. Maar die kon ik niet betalen. Mijn vrouw vertelde ik niets. I: Nee? Nee ik had zelf gezien dat mijn zoon geen schoenen had. Zo is het ook gebeurd. I: Dat was niet omdat u verslaafd was? Ja zelfde diefstal. Zelfde artikel driehonderd [artikel 310 WvS]. I: Maar uw zoontje had geen schoenen? Ja op dat moment had hij geen schoenen. Ik had hem een keer een paar schoenen gegeven van vijf euro. Maar die waren na twee weken kapot. Dus toen dacht ik, ik ga die van twintig euro pakken. Gewoon die kleine schoenen pakken [de respondent lijkt een beetje te lachen bij de herinnering aan de maat van het schoentje]. Maar dat was een keer. Als ik eerlijk ben stal ik meestal voor de drugs. Tachtig procent was voor mezelf en zeventig procent voor de drugs. Dat zou mooi zijn. Dat ik nu zou zeggen dat ik alleen voor mijn vrouw heb gestolen of

zo. Maar niet. Sorry. I: Stal u ook cadeautjes voor uzelf? Kijk, voor mijzelf heb ik niet zo veel nodig. Ik ben zo'n man. Ik kan lange tijd. En ik kijk niet of ik modern bijloop of zo...Nee dat is een beetje anders.[stilte] I: Maar uw zoontje kon toch ook op oude schoenen? Ja maar mijn zoontje...[stil]. I: Voor uw zoontje vond u erger dan voor uzelf dat u geen goede schoenen had. Maar waarom dan? Kijk, ik weet niet waarom. Maar ik kan niet eten maar mijn zoon heeft eten of mijn vrouw. Ik kan geen kleding hebben maar ik wil niet dat mijn kinderen... Niet dat ze lopen op straat... Hier is kapot.... [lange stilte]. I: Schaamde u zich voor uw kinderen. Hoe ze erbij liepen? Ja ik denk het wel. Als ik mijn zoon zie lopen en schoen is zo.. of kleding is helemaal kapot...of haar niet knippen. Ik schaam me ja. Ik wil gewoon dat mijn kinderen normaal... Normaal leven. I: Maar normaal? Zoals de Nederlandse kinderen? R: Sss Ja [hard] Ja de kinderen hier zijn heel normaal. Daar wil ik alles voor doen. Alles wat ik kan. Wat er met mij was gebeurd [harddrugs gebruik] was echt ongelofelijk [geëmotioneerd]. Ik weet dat winkeldiefstal ook slecht is [stemverheffing]. Maar dat zijn kleine dingen. Ik zat in de asielprocedure. Ik mocht niet werken. Toen raakte ik aan de heroïne. Drugs. Die kant moet je ook begrijpen. Dat speelt ook mee aan de andere kant.

In die tijd woonde ik afwisselend in Nederland en België. Ik leefde van dag tot dag, van klusje naar klusje. Via het internet maakte ik kennis met een gescheiden vrouw van Algerijnse afkomst. Na een tijdje begon ik afspraakjes met haar te maken. We kregen serieuze trouwplannen. Ik heb ook haar moeder ontmoet. Die zag dat ik misschien niet moeders mooiste ben maar wel een goede vent die zich goed kan redden [lacht]. Ze waardeerde dat ik niet betrokken was bij criminaliteit. Met mijn vriendin sprak ik af dat we met kerst 2004 concrete afspraken zouden maken over de trouwerij. Maar ik had een probleem. Ik had niet genoeg gespaard. In onze cultuur moet de man een flink deel van de kosten van de trouwerij voor zijn rekening te nemen. Dit is een teken dat de man een aanzienlijke bruidschat inbrengt. Dus het was echt een probleem dat ik geen cent had. Kijk als ik mijn vriendin alles zou laten betalen zou haar familie me als een soort zwerver zien. Het was dan volgens mij wel

doorgegaan maar het was mijn eer te na om als een bedelaar het huwelijk in te gaan. Ik zou dan bovendien de verdenking op me laten dat het puur om een verblijfshuwelijk ging. Ook uitstellen was geen optie. Na al die jaren was ik het leven als illegaal behoorlijk beu geworden. Dit was eindelijk een toegang tot Europa. En ik heb wel overwogen om geld te lenen. Maar ik wist niet bij wie. Bovendien wist ik dat daarvan heel vaak problemen komen [want eventuele geschillen moeten onderling worden opgelost]. In de loop der jaren hadden toeristen me bij het station wel eens benaderd voor drugs. Ik was daar wel vaker. De politie kent me daar. Ze wisten dat ik in 2001 al eens was heengezonden [en dat er dus geen reëel perspectief op uitzetting was]. Hou je rustig zeiden ze dan. Het was zes weken voor kerst en de tijd begon te dringen. Aan een kerel waarvan ik wist dat hij in nepspullen van Adidas en Nike handelt, vroeg ik hoe dat nou zat met die drugsverkoop. Hij bracht me in contact met een Arabier. Die liet me alles zien. Hij maakte de bolletjes, vijf gram wit en vijf gram bruin. Ik moest 450 euro betalen. De winst zouden we delen. Volgens hem kon ik in een week tijd makkelijk genoeg verdienen. Maar al dezelfde dag werd ik opgepakt voordat ik ook maar een bolletje had kunnen slijten! Ik was op weg naar de V&D om een shirt te kopen, houden twee agenten me aan: "Ja jij hebt drugs bij je". Hoe konden ze dat nou weten? Ik zeg ja dat klopt. Ja ik wist dat ze me toch zouden gaan fouilleren. Op het bureau beweerden ze dat er sprake was geweest van een persoonsverwisseling. Ze waren eigenlijk naar iemand anders op zoek. In de gevangenis lachte iedereen me uit dat ik zo stom was geweest om alle bolletjes bij me te dragen. De rechter vroeg me nog: "Hoe kan het nou dat u al die jaren niet betrokken bent geweest bij criminaliteit en nu opeens wel". Ik heb hem hetzelfde verhaal verteld als nu. Dat kunt u zo navragen.

In het verhaal van B., een gewezen asielzoeker uit Mauritanië, komen nog drie varianten van bestaanscriminaliteit naar voren, te weten (1) heling (en wederverkoop) van gestolen goederen, (2) rijden zonder –Nederlands– rijbewijs¹², en (3) eigenrichting. B. leert als AMA een Nederlands meisje

¹² Een overtreder uit de voormalige Sovjet Unie had in zijn geboorteland wel een rijbewijs; hij heeft er in zijn diensttijd auto (en tank) leren rijden.

kennen waarmee hij in Maastricht gaat samenwonen. Het meisje, dat in de horeca werkt, wil dolgraag in een ruim appartement wonen, maar dit blijkt te hoog gegrepen. Na een jaar krijgt het paar huurschulden. Op hetzelfde moment blijkt B's asielaanvraag waarschijnlijk niet gehonoreerd te worden. B. maakt zich daar nog niet al te veel zorgen over. Diverse van zijn kennissen kregen pas later een verblijfsvergunning: "Pas de tweede of derde keer is het positief". Het stel trekt voor drie maanden in bij de vader van het meisje, die in het noorden van Nederland woont. Het meisje wordt zwanger. Als ze wat orde op zaken hebben gesteld en opnieuw in Maastricht willen gaan wonen, plaatst de IND B. voor een moeilijke keuze. Gezien zijn situatie dient ofwel opnieuw voor de asielprocedure te kiezen, en dan kan hij niet bij zijn vriendin wonen, ofwel hij kiest voor zijn relatie en zijn kind, en dan geeft hij zijn asielprocedure (wellicht tijdelijk) op. B. kiest voor het laatste en wordt illegaal. Dit valt hem niet makkelijk, maar toch slaagt er vrij goed in een bestaan te leiden dat, in de kringen waarin hij in Nederland verkeerd, als vanzelfsprekend en normaal wordt gezien (autorijden, uitgaan, sporten). Dit lukt B. alleen doordat hij op bepaalde punten de (straf)wet overtreedt.

In die tijd heb ik auto leren rijden. Eerst van een vriend. Daarna nam ik rijles. Mijn vriendin had een auto en voor haar was dat ook handig want dan kon ik haar halen en brengen. Maar toen was ik al illegaal dus ik kon geen rijbewijs aanvragen. Zie ik wist wel dat het een risico was. Want als je een ongeluk krijgt komt de politie. En ik was niet verzekerd. Maar als ik ga rijden dacht ik daar niet over na. Ik vond dat ik goed reed. Dus. Je leeft gewoon van dag tot dag. I: Je vond dat niet crimineel? Ik vond dat niet crimineel want ik heb wel mensen gezien met rijbewijs die niet echt goed konden rijden. Rijbewijs was gewoon niet zo, wat je moet per se hebben. Geen toestemming nodig voor te rijden. Snap je. En ik had ook geen kans om dat te hebben. Ik had niet zo veel keus [lacht een beetje]. Maar ik hield me wel altijd aan de regels [later legt hij uit dat hij dat anders ook wel vaker was aangehouden].

[...] Mijn dochtertje was zeven maanden toen het uit ging. Ik wilde graag een computer want mijn vriendin was gek op internet. Die kon ik via via goedkoop voor haar regelen. Was ze de hele tijd aan het chatten. Werd ik gek van. We kregen ruzie want ik vond dat ze meer tijd aan de baby moest besteden. En wat later ging zij de hele tijd uit, terwijl ik altijd thuis bleef voor

ons kindje. Bracht ik haar uit en haalde ik haar weer op. Op een dag neemt ze me apart. Wou ze met me praten. Wou ze dat we vrienden werden. Ik mocht bij haar blijven wonen en seksen. Ze zegt, je mag alles doen, maar we zijn gewoon vrienden. Dat vond ik raar. Slaat nergens op. Kregen we ruzie. Bleek dat ze een ander had via internet. Ging ze daar dus heen als ik haar uit bracht. Ik zei wat als ik een ander meisje ga pakken en hier ga komen. Hoe zou je reageren en je kan niks zeggen. Ik ben hier of ik ben weg [huilt]. I: Denk je dat meegespeeld heeft dat je illegaal was dat het uitging? Nee ze wou gewoon allebei hebben [mijn vriendschap en een nieuwe relatie]. En dat kan niet. [...]

Daarna ben ik in de buurt bij een vriend ingetrokken. Een asielzoeker uit Burundi. Een kilometer verderop. We hadden het bepaald niet breed. We legden alle munten bij elkaar als we naar de supermarkt gingen. Hij had volgens mij nog leefgeld. Dat scheelde. Ook verkochten we kettinkjes die we goedkoop konden krijgen van een stel vrienden. En we kochten spullen van de rommelmarkt, of als iemand geld nodig heeft [als iemand een van zijn bezittingen goedkoop van de hand doet]. Sommige spullen die we kochten waren gestolen. Tuurlijk. Soms weet je het. Soms weet je het niet. Geen keus! Kijk als je illegaal bent. Bijvoorbeeld een telefoon of zo. Als je die dingen kunt kopen, laat je niet gaan. Voor handel of om zelf te gebruiken. Je grijpt die kans. Dat is een beetje slecht. Maar niet heel erg. [...] We hadden veel kennissen om aan te verkopen. Ik speelde voetbal met een groep Somaliërs en basketball met Nederlanders, gewoon alle nationaliteiten. Gewoon op straat. We kenden ook mensen van uitgaan. Een vriend had bijvoorbeeld een auto. Dat kon bijna niemand betalen. Gingen we overal heen met z'n allen. [...] Na een tijdje kreeg ik een nieuwe vriendin, waarmee ik ging samenwonen. Een asielzoekster uit Guinee, nog in procedure. Ik ontmoette haar in een kapsalon waar ze knipte. Mijn dochtertje zag ik in die tijd een paar keer per week, maar dat mocht alleen als mijn ex erbij was. Ze wist natuurlijk dat ik illegaal was, en later ging ze dat echt gebruiken, vooral toen ik die nieuwe vriendin had. Wordt ze jaloers. Ze zei niet echt van je bent illegaal dus je kunt niks of pas maar op, dat durfde ze niet, want dan kun je ook iets terugzeggen. Maar ze dreigde soms dat ik mijn dochter helemaal niet meer zou mogen zien. En dat terwijl

ik haar hielp. Want elke twee of drie maanden had ze een nieuw vriendje en ik ging vaak met haar praten als ze problemen had. Dat deed ik voor haar maar ook voor mijn dochtertje. Het is niet goed voor een kind als het slecht gaat met de moeder. Dat heeft zo wel een jaar geduurd. Na een jaar heb ik de trein gepakt naar Schiphol om opnieuw asiel aan te vragen. Kijk illegaal kan niet. Natuurlijk niet. Dan moet je iedere keer naar vrienden gaan. En veel mensen waren er inmiddels achter gekomen dat ik illegaal was. Sommigen maken daar gewoon gebruik van. Een paar vinden het wel een beetje knap dat je illegaal bent en toch gewoon kunt leven en zo. Maar je kan niet ruzie maken of weet je wel. Zulke dingen. Ze zeiden niet echt van rustig aan anders ga ik naar de politie. Maar je merkt gewoon dat je geen respect krijgt. Ze vinden je minder. En ik kon nooit te ver gaan omdat ik denk o ik ben illegaal ik moet rekening houden. Ik word zeg maar geblokkeerd. Ik leende iemand 75 euro. Je krijgt het niet terug. Kun je niks doen. Dan laat hij merken van je kunt m'n kont kussen.

B's nieuwe asielaanvraag loopt op niks uit. Wel moet hij naar aanleiding van zijn aanvraag een paar openstaande boetes uitzitten wegens rijden zonder rijbewijs. Hij wordt vrijgelaten maar raakt steeds meer gedesilluseerd en probeert terug te keren naar Mauritanië. Hij overlegt met vluchtelingenwerk en bezoekt zijn ambassade in Brussel, maar die blijkt niet mee te willen werken omdat hij niet kan bewijzen dat hij uit Mauritanië komt. B. keert terug naar zijn illegale bestaan in Maastricht. Mettertijd stijgt de frustratie over zijn beperkte mogelijkheden. Die frustratie lijkt zich te ontladen wanneer hij opnieuw huurschulden krijgt, en de huisbaas de sloten van zijn appartement verandert.

In februari ben ik aangehouden. Met die vriendin uit Guinee huurde ik een kamer in Heerlen. Het contract stond op haar naam. We betaalden keurig de huur op tijd. Maar een keer hadden we niet betaald. Stond ik voor een dichte deur. Mijn vriendin was bij kennissen in Frankrijk. Ik naar de huisbaas bellen. Zijn voicemail ingesproken, brief geschreven. Die legde ik voor de deur want ik wist niet waar hij woonde. Op al die dingen reageerde hij niet. Terwijl hij gewoon mijn nummer had! Kijk ik kende hem goed want ik belde hem vaak en gaf hem de huur en

zo. En mijn spullen lagen binnen! Ik had nog maar kleren voor een week. Kleren, schoenen, een tas. Het was niet veel, maar het was ook niet om het geld. Het waren mijn spullen en hij had ook geen recht om het slot te veranderen. Ja. Wat is dat. Dat is niet normaal. Dus toen werd ik boos en heb ik samen met een vriend de deur geforceerd. Met zijn auto parkeerden we 's nachts voor de deur. Achteraf was dat dom eigenlijk. We hadden goed moeten parkeren. [De politie reed langs, zag de auto en kreeg argwaan] Maar goed. Wat gebeurt, gebeurt. I: Was het makkelijk om in te breken? Nee dat was niet zo makkelijk. Met een mes. De politie kwam binnen. Die vonden het verdacht want ik had mezelf bij het breken gesneden met dat mes. Ik had niet echt erover nagedacht dat de politie zou komen [lacht], dus dat was een hele verrassing. Maar wat ook meespeelde was wat heb ik te verliezen.

B. blijkt niet te hebben overwogen om bij het geschil met zijn huisbaas de politie in te schakelen. De mogelijkheid was zelfs niet bij hem opgekomen. Het is aannemelijk dat niet-westerse nieuwkomers (en ook veel gevestigde Nederlanders) vaak niet precies weten wat bij zulke incidenten de rol is van Nederlandse instellingen. In die zin is deze vorm van eigenrichting waarschijnlijk niet specifiek voor illegalen. Tegelijkertijd geeft B. desgevraagd aan dat hij als illegaal overigens ook niet de mogelijkheid had om de politie in te schakelen. De illegale verblijfsstatus lijkt in zijn geval bij te dragen aan een grotere vanzelfsprekendheid van meer informele/illegale gewoontes en manieren van doen.

In de onderzoeksgroep zijn veroordelingen wegens eigenrichting betrekkelijk zeldzaam. Het kan echter zijn dat eigenrichting niet altijd wordt aangegeven, bijvoorbeeld omdat het zich afspeelt binnen de muren van de detentiecentra (De Haan & Althoff, 2002; Van Kalmhout, 2005). Juist in die setting krijgt de diffuse, bureaucratische macht van de staat en de rechterlijke macht wellicht –letterlijk– handen en voeten. Vooral de cipiers riskeren de verpersoonlijking te worden van alles wat veel gedetineerden in Nederland steeds heeft tegenwerkt maar wat tot dusverre zo moeilijk aanwijsbaar en bevechtbaar was. (De geïnterviewden zijn eigenlijk nooit (erg) boos op Nederlandse ingezetenen, in elk geval niet op willekeurige burgers). Hieronder vertelt M., die in Afrika een vechtsport beoefende, over een incident dat hem in de

isolatiecel deed belanden. WC papier is allicht heel geschikt om een lage status mee uit te drukken (of de betreffende cipier dit nu bedoelde of niet).

Kijk de eerste keer hier in PI Tilburg was ik rustig. Want ik wist dat ik voor winkeldiefstal zat. Maar nu zit ik hier zonder dat ik iets heb gedaan. Het maakt je mentaal instabiel. En de bewakers pesten je. Ze pesten je. Dan ga ik soms vechten. Een voorbeeld? Nou laatst vroeg ik om toiletpapier. Dat was op. Ik vroeg het heel beleefd. En het is hun werk. Zij zijn hier voor ons. Ja toch? Ik moest heel nodig maar die bewaker zegt: wacht. Maar hij komt niet. En als hij je nou tien of vijftien minuten laat wachten. Ok. Maar hij brengt dat papier na meer dan een uur. En dan geeft hij het je niet. Nee hij gooit het naar je toe. Toen ben ik op hem af gesprongen en heb ik hem in zijn gezicht geslagen. [...]
Kijk sommige bewakers proberen gewoon carrière te maken over onze ruggen heen. Die denken hoe meer rapporten ik schrijf hoe meer ze me als een goede werker zien. Vooral de buitenlandse bewakers doen dat. De Marokkanen en Turken willen zich echt bewijzen. De vrouwen zijn wel aardig. Daar kan ik het goed mee vinden [lacht].

4.4 Verslavingsgerelateerde criminaliteit

Vijf ondervraagden gebruikten in Nederland (gedurende bepaalde periodes) harddrugs. Een daarvan was al verslaafd voordat hij naar Nederland kwam. In tegenstelling tot bestaanscriminaliteit is verslavingsgerelateerde (verwerings)criminaliteit niet gericht op het zo 'normaal' mogelijk kunnen blijven leven ondanks restrictieve maatschappelijke condities. De gebruikers realiseerden zich maar al te goed dat hun leven op dat moment geenszins 'normaal' was – zowel vanuit het oogpunt van derden als naar hun eigen mening. Het drugsgebruik was er veeleer op gericht om psychische problemen zoals neerslachtigheid en chronische stress – voor deze condities kan de verblijfsstatus medeverantwoordelijk zijn – het hoofd te bieden, al is het (steeds) maar voor even. Ook drugsgebruik is in de literatuur wel opgevat als een aanpassing aan sociale omstandigheden die het iemand naar zijn mening sterk bemoeilijken om een 'normaal' leven te leven. Deze aanpassing heeft echter niet zozeer een 'innovatief' karakter (nieuwe wegen naar oude doelen), zoals wellicht het geval is bij verblijfs- en

bestaanscriminaliteit, maar behelst veeleer een zich terugtrekken uit het normale sociale verkeer (vgl. *retraitism* bij Merton, 1938).

In drie van de vijf gevallen is het middelengebruik waarschijnlijk (mede) in de hand gewerkt door dak- en thuisloosheid die op hun beurt weer (mede) het gevolg zijn geweest van de illegale verblijfsstatus: kregen dak- en thuislozen vroeger allicht sneller problemen met de fles, tegenwoordig circuleren er naast alcohol ook diverse andere gevaarlijke genotsmiddelen op straat (vgl. Anderson, 1967). Overigens gaat het niet alleen om harddrugs; in het voorgaande kwam al naar voren dat het gebruik van softdrugs evenzogoed tot verwervingscriminaliteit aanleiding kan geven.

Bij twee respondenten vormde bestaanscriminaliteit in de vorm van drugshandel de opmaat tot harddruggebruik. Drugshandelaren lijken daarmee een verhoogd risico te hebben om zelf te gaan gebruiken. Zo vergreep H., die in Rotterdam en Venlo drugstoeristen bediende, zich na ongeveer een jaar aan zijn koopwaar nadat zijn relatie op de klippen was gelopen. (Het kan zijn dat andere drugshandelaren dit soort illegalen aanzetten om in de drugs te gaan, omdat ze weten dat er een gereede kans is dat ze zich daarmee van een vaste consument voorzien; dergelijke 'inluispraktijken' staan in de literatuur bekend als *hooking* (vgl. Glaser & Strauss, 1971). Hieronder vertelt de Algerijn M., die oorspronkelijk als 'gelukszoeker' naar Europa is getrokken, hoe hij in Rotterdam op zijn zesendertigste aan de harddrugs raakt. Hij is dan uitgeprocedeerd en heeft in de loop der jaren het contact met zijn familie verloren. Na zijn aankomst in Europa woont en werkt M. naar eigen zeggen eerst twee jaar zonder misdrijven als illegaal in Parijs. In Nederland leeft hij in elk geval alles bij elkaar gedurende vijf jaar zonder misdrijven als asielzoeker in diverse opvangcentra. Wanneer hij tussendoor ongeveer een jaar uit procedure is, pleegt hij af en toe winkeldiefstallen. Wanneer hij definitief is uitgeprocedeerd, gaat hij dealen. Al snel raakt hij verslaafd. In jaren daarna neemt de frequentie van zijn misdrijven sterk toe. Onder invloed van zijn verslaving wordt hij bovendien onverschilliger ten aanzien van zijn slachtoffers, en raakt hij betrokken bij vormen van criminaliteit die hij, wanneer hij in de gevangenis weer is afgekickt, afwijst. Het verhaal van M. illustreert dat het delinquent gedrag van de mannen veelal een episodisch karakter heeft. Het is geen permanente trek van hun persoonlijkheid die zich doorlopend en ongeacht de omstandigheden laat gelden. En terwijl het gedrag steeds mede geïnitieerd wordt door de omstandigheden die met illegaal verblijf kunnen samenhangen, is het evenmin inherent aan illegaal verblijf. Het onderstaande interviewfragment

start wanneer M. in 1994 met een paar vrienden vanuit Frankrijk op de bonnefooi naar Nederland is gereden, en op aanraden van een van zijn maten asiel aanvraagt.

Twee tot drie maanden woonde ik in een OC. Daarna vijftien maanden in AZC Goes. Na mijn eerste negatieve beslissing tekende mijn advocaat hoger beroep aan, maar ik had er weinig fiducia in. Ik had inmiddels wat mensen leren kennen en die hadden weer contact met mensen buiten het AZC. Een groep van vijftien, twintig Noord-Afrikanen. In wisselende samenstelling pleegden die wel eens winkeldiefstallen. Niet echt georganiseerd. Ze gingen er soms met twee of drie op uit. Dan pikten ze kleren of een apparaatje dat ze doorverkochten. Van het geld werden meestal sigaretten, drank of marihuana gekocht. Eerst wilde ik me niet met hen inlaten. Ik dacht zolang ze mijn zaak in beoordeling hebben, wil ik een schone lei hebben. Van die groep hadden twee jongens een status en een huis in Harderwijk. Daar kwamen een heleboel mensen over de vloer. Af en toe kon ik bij die slapen, dan weer bij die. Ruim een jaar heb ik met die groep opgetrokken. Dat ene delict is ook uit die tijd. Als ik het me goed herinner ging het om een schoudertas. [Een winkelier claimt dat die tas bij hem is gestolen. Volgens M. was dat niet het geval en hadden ze de tas eerder die dag opgehaald bij een kennis, die de tas wellicht wel gestolen had]. Waarom ik in Nederland wel delicten pleegde en in Frankrijk niet? R: Ik denk dat ik gewoon tegen de verkeerde mensen aanliep. Mijn Parijse kennissen pleegden geen delicten. Ze waren ook serieuzer met hun toekomst bezig. [...] Een tijdje later hield de politie me opnieuw een keer staande. Moest ik mijn pasje laten zien. Ze zeiden: ga als de donder naar het AZC want ze hebben je een status gegeven. Dus ik bel mijn advocaat. Het klopte. Ik had een tijdelijke vergunning op humanitaire gronden. Helaas was die niet meer geldig want het was al bijna een jaar geleden. Dat viel me slecht. Maar mijn advocaat zei: kom we gaan in beroep, best kans dat het nog lukt. Ik werd opnieuw toegelaten tot de opvang. Van 1996 tot en met 2000 heb ik in verschillende centra doorgebracht. Klopt dat is een hele tijd. En het was ook een rotperiode eerlijk gezegd. Het was eenzaam en er was niks te doen. Van het leefgeld kon je wel leven maar het was te weinig

om leuke dingen mee te doen of om er even tussenuit te knijpen. Maar ik ben in die tijd inderdaad niet met de politie in aanraking ben gekomen. Kijk, ik hoefde me nu in elk geval geen zorgen meer te maken over waar ik zou slapen en hoe ik zou eten. En de jongens uit die groep zag ik ook niet meer. Het lot had ons bij elkaar gebracht en in die omstandigheden hadden we wel wat aan elkaar. Maar die contacten vielen net zo makkelijk weer uit elkaar. Of ik toen overwogen heb om terug te gaan naar Algerije? Nee. Ze hadden me eerst toch ook een verblijfsvergunning gegeven. Ik wilde dat geloof niet helemaal opgeven. Daar kwam bij dat ik geen contact meer had met mijn familie of vrienden in Algerije. Toen ik net in Nederland woonde schreef ik mijn ouders voor het laatst een brief, die door de nieuwe bewoner werd beantwoord. Hij schreef dat hij niet wist waar mijn ouders inmiddels woonden. Daarna heb ik niet opnieuw contact met ze gezocht. Had ik gezegd dat ze nog leven? [bij het begin van het interview] Nee dat weet ik niet zeker. Maar ik ga ervan uit dat God ze nog spaart. In mijn beleving leven ze nog gewoon want ik heb ook nog geen doodsbericht ontvangen. Maar ik mis mijn familie erg sterk en ik zou graag mijn moeder en vader weer zien. Eind 1999 liep mijn procedure helemaal af en moest ik weg uit Ter Apel. Ik wist niet waar ik heen moest, maar het leek me het verstandigst om naar een grote stad te gaan. Met honderd gulden op zak nam ik de trein naar Rotterdam. Op goed geluk want ik kende daar niemand. Soms ontmoette ik iemand die me matste. Kon ik een dagje bij hem logeren. Maar vaak was ik op straat. Iedereen zei dat het in Nederland erg streng geregeld was en dat je zonder papieren geen kans op werk maakte. Dus werk heb ik niet gezocht. En ik liep opnieuw tegen de verkeerde mensen aan. Ik sprak nauwelijks Nederlands of Engels dus dat waren vooral Noord-Afrikanen. Toen ben ik in de drugs gegaan. Eerst alleen dealen. Cocaïne en heroïne. Bolletjes. Toen begon ik zelf te gebruiken. Dan verkochten we een of twee bolletjes en de rest gebruikten we zelf. Dat is een rotleven. Af en toe eet je een broodje of zo. Dan ga je weer gebruiken. Methadon. Bolletjes. Alles door elkaar. Ben je twee dagen achter elkaar aan het gebruiken, val je ergens in slaap omdat je niet meer op je benen kunt staan, sta je weer op, ga je weer dealen... Het was niet

bepaald een bestaan dat ik van huis uit gewend was [glimlacht schamper]. Soms ging ik naar het Leger des Heils of de Paulus kerk voor wat eten, om te scheren of voor wat kleding. Kijk er waren vast andere mogelijkheden. Je hebt altijd keus. Maar ik zat helemaal vast in dat dealen en gebruiken. En het is ook moeilijk om los te komen van de mensen waarmee je dan omgaat. Dus die andere mogelijkheden waren er voor mij niet echt concreet. Toen ik met dealen mijn gebruik niet meer kon betalen ben ik met diefstallen begonnen. Eerst winkeldiefstallen. Dat is het makkelijkst. Maar je merkt gewoon dat je daarmee niet genoeg verdient. Je gebruikt samen. Zo leer je op den duur ook andere dingen. Inbreken in auto's voor de autoradio of een camera of zo is al beter. Die kun je op straat slijten of ruilen voor drugs. Een autoradio's is een vast bedrag. Je denkt in bolletjes en grammen. Dus je weet ik heb een of twee autoradio's nodig. Daarom ga je ook niet een hele auto stelen. Je weet niet hoe je die verkoopt, maar je denkt ook niet zo planmatig. Hoe ik me voelde bij die autokraken? Het interesseerde me niet. Ik bracht de radio naar een heler en dan ging ik naar een dealer. Soms ging het autoalarm af en dan liep je van schrik meteen weg of je sloeg snel toe. [...] In 2002 moest ik twee maanden de bak in. Ben ik helemaal afgekickt. Maar toen ik vrij kwam begon alles weer van voor af aan. Eerst weer alleen dealen. Omdat ik was afgekickt kon ik lager doseren. Toen weer stelen. Op een gegeven moment ontmoette ik een andere verslaafde. Een Afrikaanse illegaal. Die wist hoe je moest inbreken. Wat je dan moet stelen. Hoe hij dat geleerd had weet ik niet. Hij zocht een hulpje, iemand die voor hem op de uitkijk kon staan. We gingen altijd naar een wijk waar de meeste mensen overdag werken. Dan zijn de bewoners niet thuis. Een tijd ging het goed. We deelden de opbrengst. Het was wel makkelijk verdiend. Maar uiteindelijk liepen we tegen de lamp. Ik heb daarvoor een jaar moeten zitten. Daarna hebben ze me hier gebracht. [...] Ik word verdrietig als ik terugkijk op mijn ervaringen in Europa. Het is op niets uitgelopen. Ik ben mijn jonge jaren kwijt. En ik heb fouten gemaakt. Heb steken laten vallen. Als ik toen wist wat ik nu weet was het anders gegaan. Wat ik anders had gedaan? Tijdens mijn asielprocedure had ik meer werk moeten maken van die cursussen. En mijn drugsgebruik was ook fout. Natuurlijk. Dat

was fout van mijzelf. Je wordt ouder en je beseft dat je veel schade hebt berokkend. Schade aan anderen en aan mezelf. Kijk ik heb mensen iets misdaan. Iemand is thuisgekomen en heeft zijn hele huis ondersteboven aangetroffen. Tegenover die mensen voel ik me schuldig. Ik handelde niet volgens mijn eigen moraal. En voor mezelf was het ook schadelijk. Want ik heb iets gedaan wat niet goed was, wat niet deugde. Zo ben ik niet opgevoed. Dat spijt me voor mezelf.

4.5 Overige vormen van criminaliteit

Tot slot zijn er vier delicttypen aangetroffen die, althans bij de ondervraagden, niet of nauwelijks iets met de verblijfsstatus van doen hebben gehad. In de onderzoeksgroep komen deze delicten overigens minder frequent voor dan de delicttypen die hierboven zijn beschreven. Het gaat om delicten die verband houden met psychose, seksuele delicten en om vormen van jeugdcriminaliteit. Daarnaast is er soms sprake van delicten 'te goeder trouw': niet-westerse vreemdelingen zijn niet altijd op de hoogte van het Nederlandse recht. Een Kongolees beseftte bijvoorbeeld niet dat hij een misdrijf pleegde toen hij in het AZC van een Noord-Afrikaanse Nederlander een fiets kocht. In het groepje Kongolese asielzoekers waarmee hij optrok meende men dat zwartrijden een soort reizen op krediet was; de man realiseerde zich in elk geval niet dat hij het risico liep dat hij als armlastige asielzoeker zijn boetes in de gevangenis zou moeten uitzitten.

Overigens kan de verblijfsstatus in de categorie 'overige vormen van criminaliteit' nog een marginaal aandeel hebben gehad. Hieronder vertelt J. hoe zijn psychische gezondheid in Nederland verslechterde, en hij uiteindelijk een andere asielzoeker verwondde met een mes. Hij had in Nederland en Rusland al diverse veroordelingen opgelopen voor allerlei delicten, maar nog nooit voor geweldsdelicten.

Psychose

Het is me in Nederland gelukt om af te kicken [van de harddrugs]. Maar geestelijk ben ik er niet op vooruit gegaan. Ik wilde al een tijdje naar een arts omdat ik mijn lichaam niet goed kon controleren. En ik begon ook stemmen te horen. Op een dag ging ik een winkel binnen om sportkleding te stelen. De stem zei: "de Armeense maffia wil je vermoorden". Toen heb ik de

sportkleding even gelaten voor wat het was en heb ik een mes gekocht. Op het politiebureau vertelde ik van die stemmen. De politieman zei: "je moet stoppen met blowen". Twee weken heb ik niet gerookt, maar de stemmen bleven. Toen ben ik weer begonnen. Op het AZC had ik een conflict met een Joegoslaaf, die ik mijn televisietafel had geleend. Die had hij nodig voor de studie van zijn dochter. Hij had me een andere tafel beloofd maar die kreeg ik steeds maar niet. Op een ochtend passeerde ik hem. Ik had de hele nacht gebloed en was op weg naar de winkel om sigaretten te kopen. De man was zijn scooter aan het repareren. De dag ervoor hadden we een woordenwisseling gehad. Die ochtend liep het uit de hand. Hij begon te slaan en schampte me met een schroevendraaier. Ik pakte een fiets die ik tegen hem aanwierp. Nog steeds weet ik niet hoe mijn hand het mes pakte. Zelf zag ik geen bloed op het lemet, maar ik schijn hem verwond te hebben. De Joegoslaaf pakte een groot stuk hout en begon te slaan. Uiteindelijk ben ik achter hem aangerend en heb geprobeerd hem opnieuw te steken. Daarvoor heb ik later zes maanden cel gekregen. Maar ik wilde het niet zelf. Het was weer de stem die zei dat ik achter de man aan moest gaan. [...] Ik ben ervan overtuigd dat de Nederlandse overheid je via drugs kan programmeren. Ze stoppen er iets bij. Zo ben je onder hun controle. Ze zorgen dat je delicten pleegt zodat ze je weg kunnen sturen.

Seksuele delicten

Twee respondenten zijn veroordeeld voor verkrachting. Ironisch genoeg waren dit de enige respondenten waarvan de oorspronkelijke partner in Nederland was. Een van de mannen, een Afghaan, wijdt de gebeurtenis aan zijn drank- en softdrugsgebruik als gevolg van problemen met de betaling van zijn leefgeld. Hij ontkent dat hij het slachtoffer heeft gepenetreerd en claimt er te zijn ingeluisd voor de schadevergoeding (hij moet het meisje nog elke maand betalen). De ander, een Rus, stelt eveneens dat hij onschuldig is, maar erkent dat er geslachtsgemeenschap heeft plaatsgevonden. Hij kreeg vlak na aankomst in Nederland (hij kwam aanvankelijk alleen) ernstige psychische problemen. Op het AZC wordt hij verleid tot het harddrugsgebruik. Vervolgens pleegt hij diverse winkeldiefstallen. Wanneer zijn vrouw in Nederland is gearriveerd slaagt hij erin om af te kicken en stopt

hij met stelen (dit blijkt ook uit het strafdossier). Toch breekt er dan opnieuw een moeilijke tijd aan; de vrouw blijkt kanker te hebben.

Toen ik bij mijn vrouw mocht wonen was alles goed. Ze was nog herstellende van de chemokuren. Maar mijn leven begon weer. Mijn normale leven. Of ik zou worden toegelaten als vluchteling was op dat moment minder belangrijk. Ik was gewoon blij door het leven. Ja ik zag mijn vrouw: haar haren komen terug, haar gezicht herstelde zich beetje bij beetje. Ik was zelf veranderd [ik ben afgekickt]. Ik ging af en toe wat klussen. Vier dagen hier. Drie dagen daar. Zo kon ik kleding kopen, een bank, een telefoon. Langzaam. In de caravan. Ik dacht het komt goed. I: U kon een beetje voor uw familie zorgen...als een man eigenlijk [slaat terug op eerder in het interview waar de respondent stelt dat asielzoekers moeten kunnen werken, vooral de mannen onder hen, en dat zwart werk heel gewoon is, zeker in Rusland]...Ja ik zorgde voor mijn familie. Ik moest geld verdienen om te leven. Voor mijn vrouw, mijn kinderen, en voor mijzelf. Natuurlijk wilde ik zelf ook niet zo arm zijn. Maar voor mijzelf vond ik minder belangrijk. Dus ik ging vitaminen kopen voor mijn vrouw. Het ging echt de goede kant op [...] Tot die dag in februari. Een ongelooflijke situatie. Die vrouw deed het voor geld. I: Hoeren? Ja in het AZC komt dat veel voor. Twintig euro, vijftien euro. I: Asielzoekersmeisjes, niet van buiten? R: Nee asielzoekers. Natuurlijk. En ik ben er niet zo vaak heen gegaan, maar ik ben ook een man en mijn vrouw was ziek. I: U kon niks doen meer...R: Sorry maar echt. Ik ben ook niet zo jong meer. Het is voor mij niet meer elke dag nodig, maar [pauzeert] ook nodig. Ik was bij de rosse buurt geweest, maar dat vond ik niks. Dat vond ik zo plastic. Dus op een dag was ik bij een Iraanse vrouw in het AZC. Geen moslim. Een jaar of dertig. Ik was al eens eerder bij haar geweest, en ook die avond verliep alles normaal. Dertig, veertig minuten waren we samen geweest. Zonder problemen. Maar ik kon niet betalen want ik had alleen een briefje van tweehonderd euro. Eerst had ik volgens mij ook wel kleiner geld, maar misschien had mijn vrouw dat gepakt. Het was half twaalf 's avonds, dus ik kon nergens wisselen. De Iraanse zei ook dat ze niet kon wisselen. Ik beloofde haar dat ik de volgende morgen zou betalen. Maar de dag erna zei de

*politie: jij hebt gezegd jij morgen weer komt! [stemverheffing].
Ik zeg ja ik moest nog betalen. Bleek dat die vrouw beweerd had
dat ik haar morgen weer ging verkrachten! Maar er was
helemaal niks [er waren geen sporen van geweld]. Alleen een
klein blauw plekje. Volgens mij heeft zij het voorgesteld als een
verkrachting voor een verblijfsvergunning. Ik had haar al horen
praten hoe ze kon voorkomen dat ze zou worden uitgezet.*

Jeugdcriminaliteit

Enkele mannen zijn als minderjarige naar Nederland gekomen. Deze jongemannen vertonen soms gedrag dat vooral voort lijkt te komen uit 'masculinity anxiety' (Matza, 1964). Hoewel ze de status van volwassen man al ambiëren, slagen ze er nog niet om deze te daadwerkelijk te verwerven, bijvoorbeeld door het opbouwen van een carrière of het stichten van een gezin. Jongemannen proberen hun mannelijkheid dan vaak op andere manieren te tonen. Hun strevingen komen onder meer tot uitdrukking in overtredingen en misdrijven zoals (als minderjarige) rijden zonder rijbewijs, te hard rijden, rijden met een slok op, provoceren van omstanders, winkeldiefstal en vernieling. Dergelijk gedrag komt in Nederland ook onder veel andere jongens (en steeds meer meisjes) voor. We laten M. aan het woord over enkele van zijn ervaringen als AMA.

Ik ben ook met de politie in aanraking geweest toen ik in de procedure was. Achter het voetbalstadion heb je een groot parkeerterrein waar we in het weekend dronken en te rookten. Mijn maatjes leerden me er hoe ik moest rijden. In die tijd heb ik een paar keer een boete gekregen voor rijden op een brommer zonder rijbewijs, een keer had ik ook gedronken. Toen reed een automobilist tegen mij aan. Dat was zijn fout. Ze pakten me ook een keer in een auto. Die was van de vader van een Turkse vriend. Op een dag hield de politie me aan en ik begon hem te knijpen [M. was op dat moment minderjarig]. Een andere vriend van mij had wel een rijbewijs. ik dacht als ik zijn naam gebruik krijg ik misschien geen problemen want hij lijkt op mij. Dus ik zeg ik heb mijn rijbewijs niet bij me. Gelukkig wist ik waar die vriend zijn rijbewijs bewaarde. Ik kon daar gewoon binnengaan als ik wilde. Dus ik moest daarheen en die agenten buiten wachten. Maar ze zagen dat ik het niet was. Staat er dat ik een huis ben binnengaan om te stelen? [in het strafdossier]

Nee het was geen stelen. Ze overdrijven. Maar goed dat maakt mij niet uit. Zoals ik het nu vertel is het waar.

Bij illegalen en uitgeprocedeerden is amper jeugdcriminaliteit aangetroffen. Het kan zijn dat de illegale verblijfsstatus, die mensen wat terughoudender lijkt te maken ten aanzien van zogenoemde 'expressieve delicten' (vgl. Radcliffe-Brown 1952; Van San, 1998), daarvoor verantwoordelijk is. Elders heb ik aannemelijk gemaakt dat illegalen wat minder vaak betrokken zijn bij vandalisme en geweld dan legale leeftijdsgenoten met hetzelfde geboorteland (Leerkes, 2005). Het kan echter ook zijn dat het ontbreken van jeugdcriminaliteit bij uitgeprocedeerde asielzoekers een gevolg is van het klimmen der jaren. Aangezien asielprocedures vaak lange tijd in beslag nemen, waren de geïnterviewden pas op wat hogere leeftijd uitgeprocedeed.

Politiecontacten in het geboorteland

5.1 Aanwijzingen voor 'criminele voorgeschiedenissen'

Hoewel het accent tijdens de interviews heeft gelegen op delinquent gedrag in Nederland, is de mannen tevens gevraagd in hoeverre ze pas in Nederland misdrijven zijn gaan plegen. Van der Leun (2001) vond bij enkele Rotterdamse drugsrunners van Noord-Afrikaanse origine, aanwijzingen dat betrokkenheid bij criminaliteit zich pas in Nederland had gemanifesteerd. In zijn etnografische onderzoek naar cocaïnehandel onder Colombianen vond Zaitch (2002) daarnaast aanwijzingen voor voortgezette criminele carrières.

De 26 geïnterviewden lijken overwegend mannen te zijn zonder criminele voorgeschiedenis in het land van herkomst. Twee respondenten rapporteren politiecontacten in hun geboorteland wegens voorvallen die in Nederland eveneens als delicten zouden zijn aangemerkt. (Daarnaast sprak ik een Afghaan die met zijn familie alcoholische dranken stookte en nuttigde, wat onder het Taliban bewind strafbaar was en waarvoor hij ook in de gevangenis heeft gezeten; hij beweert ontsnapt te zijn toen men hem vanwege zijn deviante gedrag naar een Islamitisch heropvoedingskamp wilde sturen). Een daarvan heeft enkele jaren doorgebracht in verscheidene Russische gevangenissen. Hoewel er in zijn geval niet echt sprake is geweest van 'criminele emigratie' (Bovenkerk, 2002) - hij is niet naar Nederland gekomen om misdrijven te plegen - continueert hij hier zijn 'normale' delictpatroon (winkeldiefstallen en soms inbraken, beide gerelateerd aan harddruggebruik). Uiteindelijk pleegt hij, mede onder invloed van de neergang van zijn geestelijke gezondheid, een ernstig geweldsdelict (zie hierboven). De ander is in Georgië een keer in bewaring gesteld wegens een diefstal, waar hij naar eigen zeggen ten onrechte van werd verdacht. Ook hij heeft trouwens ernstige psychische problemen, die in Nederland nog zijn verergerd. Voor de buitenwereld komen zijn moeilijkheden voornamelijk tot uitdrukking in woede-uitbarstingen (ruzies op het AZC, vernielingen in detentie).

Zes respondenten kregen in hun geboorteland met de politie van doen vanwege politieke activiteiten, het ontduiken van de dienstplicht, desertie of het als dienstplichtige niet opvolgen van een legerbevel. Voorts hebben meerdere gedetineerden delicten gepleegd waarvoor ze niet zijn veroordeeld. In het voorgaande vertelde een Afrikaanse respondent al hoe hij soms boerderijen binnensloep en voedsel stal. Daarnaast sprak ik vier kindsoldaten / helpers van rebellen die naar eigen zeggen gedwongen werden om mee te doen aan roof/plundering en, bij een respondent, moord. Geen van deze respondenten is in Nederland (in sterke mate) betrokken geweest bij (gewelds)criminaliteit. Op hun strafblad staat bijvoorbeeld maar een klein vermogensdelict of fraude met documenten.

5.2 De relatie tussen 'criminele voorgeschiedenissen' en delinquent gedrag in Nederland

Er is bij de mannen geen eenduidig verband tussen criminele voorgeschiedenissen en delinquent gedrag in Nederland. De vier loopbanen die analytisch onderscheiden kunnen worden, doen zich ook in werkelijkheid voor: (1) een duidelijke criminele voorgeschiedenis met een duidelijke voortzetting daarvan, (2) een duidelijke criminele voorgeschiedenis die in Nederland wordt beëindigd, in elk geval in die vorm (kindsoldaten), (3) geen criminele voorgeschiedenis en niet of nauwelijks delinquent gedrag in Nederland (bijvoorbeeld maar een veroordeling voor werken met andermans papieren) en (4) geen criminele voorgeschiedenis en diverse politiecontacten in Nederland. De tweede, derde en vierde variant lijken in de onderzoeksgroep het meest voor te komen. Aldus is het bij de meeste respondenten vrij aannemelijk dat ze pas in Nederland politiecontacten hebben gekregen wegens criminaliteit. We moeten daarbij uiteraard aantekenen dat er geen justitiele dossiers zijn opgevraagd in de respectieve landen van herkomst (dit zou om meerdere redenen overigens ook bijzonder lastig zijn). Desalniettemin zijn er, los van de uitlatingen van de mannen daaromtrent, diverse overige wenken die er op wijzen dat het delinquent gedrag vaak pas in Nederland is geïnitieerd. Het blijkt in de eerste plaats uit de aard van (het merendeel) van de delicten waarvoor de mannen zijn veroordeeld. Het betreft meestal vrij lichte, specifieke delicten in de categorieën verblijfscriminaliteit en bestaanscriminaliteit. Delinquenten die van jongs af aan bij criminaliteit zijn betrokken, plegen meestal vermogens- en geweldsdelicten, vaak zowel lichte als ernstige (Gottfredson & Hirschi

1990; Van Beke e.a, 2000). In de tweede plaats blijken bijna alle mannen hun delinquent gedrag af te keuren, en zij leken zich er dikwijls schaamden voor te schamen (ook blijkend uit non-verbaal gedrag als wegstaren naar de grond, ongemakkelijk op stoel rondraaien). Mannen die persistent crimineel gedrag vertonen zijn vaker trots op hun delicten, vooral voorzover ze durf en bepaalde vaardigheden vereisen (vgl. Kroese & Staring, 1993; Van San, Snel & Boers 2002, Matsueda e.a., 1992). Ten derde is betrokkenheid bij criminaliteit bij veel respondenten omgekeerd evenredig met de mogelijkheden om op andere manieren inkomen te verwerven, bijvoorbeeld via de asielprocedure, via werk of via een partner (dit bleek al uit diverse fragmenten, op dit punt komen we nog terug). Onder de hypothese dat er op grote schaal sprake is van persistent delinquent gedrag zouden de mannen al vrij snel na aankomst in Nederland hun eerste veroordelingen voor misdrijven moeten hebben opgelopen. Dit is, een enkele uitzondering daargelaten, niet het geval.

Uit de voorgaande analyse komt naar voren dat het delinquente gedrag van de mannen niet rechtstreeks en uitsluitend bepaald wordt door hun zwakke maatschappelijke positie. De mannen zijn niet alleen passieve dragers van een verblijfstitel, maar hebben ook andere maatschappelijke statussen zoals de status van vader, toekomstig echtgenoot, et cetera (vergelijk het begrip 'status-set' bij Merton, 1957). Voorts tonen zij zich stuk voor stuk mensen van vlees en bloed. Met behoeften, met een ratio, met hoop en angsten, maar bovenal: met een wil en morele maatstaven. Een belangrijke waarneming is dat de gedragsdoelen van de respondenten niet zozeer ontleend zijn aan de hoogontwikkelde Nederlandse consumptiesamenleving, maar veeleer aan de eigen familie en gemeenschap. Vaak appelleren ze aan traditionele (familiale) groepswaarden en -normen; een oom probeert voor zijn neefje een goede en veilige toekomst in Europa te regelen, een zoon wil bijdragen aan de begrafeniskosten van zijn overleden vader, een vader wil dat zijn zoontje er behoorlijk bijloopt (niet voor zijn vriendjes onderdoet), een bruidegom wil de bruidschat leveren die van hem wordt verwacht.

De zwakke maatschappelijke positie van asielzoekers, uitgeprocedeerden en illegalen kan het conformeren aan deze elementair geachte sociale normen en waarden echter sterk bemoeilijken. Uit de interviews komt als inzicht naar voren dat er in dat soort situaties vaak een weging plaatsvindt tussen gedragsstandaarden. Om de ene standaard hoog te houden, doet men concessies ten aanzien van een andere standaard. Zo worden de mannen vaak geconfronteerd met *statusdilemma's* (Hughes, 1994): de maatschappelijke status als uitgeprocedeerde of illegaal staat soms op zeer gespannen voet met de verwachtingen die verbonden zijn met andere maatschappelijke statussen, zoals de status als zoon, als vader, of als bruidegom. De mannen moeten ieder voor zich een uitweg vinden uit deze dilemma's ("Ik probeer alleen maar mijn leven te leven"). Goffman (1969, 1971) heeft laten zien dat een accommodatie van conflicterende gedragsstandaarden in het sociale leven continu plaatsvindt, en ook plaats *moet* vinden (anders zou het maatschappelijke verkeer voortdurend stagneren). Dit geldt ook voor uitgeprocedeerde asielzoekers. De geïnterviewden maken soms gebruik van illegale middelen (valse papieren, diefstal, drugshandel) om belangrijke conventionele doelen te bereiken, maar

behouden meestal het geloof aan de waarde van de opgeofferde standaard (niet stelen, niet frauderen, et cetera); onder invloed van de omstandigheden 'drijven' ze van sommige conventionele normen af, maar dit op drift raken is meestal van voorbijgaande, episodische aard (vgl. Matza 1964, 1969). Dit sociale mechanisme waarbij individuen zich aan de ene kant identificeren met bepaalde culturele ambities, maar aan de andere kant over onvoldoende bronnen beschikken om deze doelen op een wettige manier te realiseren is eerder geïdentificeerd door Merton (1938; 672-82). Zijn *strain theory* heeft echter vooral betrekking op een (Amerikaanse) situatie waarin gedepriveerde groepen sociale stijging ambiëren. Het was de meeste geïnterviewden juist niet te doen om *sociale stijging* (we hebben gezien dat dit bij verblijfscriminaliteit soms wel het geval was) maar om het voorkomen of beperken van *sociale daling*; het gaat meestal om een wens tot 'zelfbehoud'. Rodman (1971: 194-195) heeft een vergelijkbaar sociaal mechanisme ooit de 'lower class value stretch' genoemd. Daarmee doelt hij op het feit dat armen de conventionele kernwaarden van de bredere samenleving delen, maar dat zij deze waarden moeten 'oprekken' of aanvullen met een alternatieve set van waarden. Zodoende zijn zij in staat zich aan te passen aan hun moeilijke omstandigheden. Met andere woorden: adel verplicht, maar armoede dwingt soms juist tot rekkelijkheid (vgl. ook Homans, 1966: 154).

Een tweede bevinding is dat illegale vreemdelingen van elkaar verschillen in de precieze weging van gedragsstandaarden. Hoewel alle respondenten een strafblad hadden, besloten ze vaak in uiteenlopende omstandigheden dat 'de nood aan man was'. Zo kwamen diverse mannen op een gegeven moment zonder geld, familie en vrienden terecht in Rotterdam. Een geïnterviewde ging over tot het verkopen van drugs op het moment dat hij nog (net) genoeg geld had om zijn pension te betalen. Hij liet zich in een coffeeshop overtuigen om als drugsventer te gaan werken. Een ander leefde geruime tijd op straat zonder delicten op van een dieet van brood, sardientjes en cola (met dertig euro op zak). Hij kreeg uiteindelijk een aanbod voor zwart werk. Verder zijn er verschillen waarneembaar in het soort delicten dat men – gegeven de omstandigheden – meer of minder acceptabel vindt. Hieronder legt A. uit waarom (winkel)diefstal beter is dan dealen. Vervolgens beweert M. het omgekeerde.

I: Wilde u geen drugs verkopen? R: Nee. Nooit. Ik kon niet de mensen... I: Waarom niet? U wou toch zelf ook drugs? R: Ik vind voor dealen minimum tien jaar. Ik vind dat die mensen gif geven aan andere mensen. I: Dit is geen bewijs. Het is niet als u nu

zegt dat u nog tien jaar de gevangenis in moet [lacht]. R: Nee dat begrijp ik. Maar ik vind mensen die drugs verkopen niet normaal. Ik heb zelf ook zo gestaan. Ja alsjeblieft [houdt hand op; r. was zelf verslaafd]. Maar die mensen mogen niet op de straat blijven [klopt op tafel]. I: Ze zijn slecht? R: Ja slecht. Ik vind ze echt slecht [stemverheffing]. Als ik alleen al denk dat mijn kinderen bij hen zouden kunnen komen. Maar ook andermands kinderen. Nee. Ik hou van mensen. Ik weet die jongens kapot gaan. Bijvoorbeeld op het station in Rotterdam. [...] In Rusland zijn nu ook veel drugs. Vroeger niet. Vroeger was de plaats van dealer in de gevangenis bij de wc. I: Er was geen respect voor? R: Geen respect. Laagst. Die konden niet met normale mensen omgaan. Diefstal. Diefstal is beter dan dealen. Dat vind ik zelf ook [...] Ik kan de mensen niet iets slechts aandoen. I: Nee? Waarom niet? [lacht] R: Nee dat kan ik niet. Misschien ben ik sterk. Of een beetje sterk. Ten eerste sla ik mensen niet. Niemand weet het he [lacht]. I: U heeft nooit iemand geslagen? R: Natuurlijk wel. Tot mijn twaalfde misschien. Maar dat is anders. I: Heeft u wel eens gevochten? R: Alleen in het leger. I: Dat ging u niet gebruiken? U kon dat toch? R: Nee als ik eerlijk ben. Muizen en katten maak ik ook niet dood. Echt waar. I: Dat vindt u zelig... R: Nee en ik kan niet boom... I: Kapot maken doet u ook niet. [...] I: Maar winkeldiefstal is niet tegen mensen? R: Kijk. Dat is een beetje anders. Ze zien het niet. Een man staat bij kassa. Ja. Je pakt en jas. Meenemen en weglopen. Als de politie je pakt: jas terug. Ja jij krijgt straf maar je hoeft daar niet te vechten. Het is geen situatie om te vechten. Uit die situatie komt weinig risico. Maar dat zie ik nu pas. Ik kan het je nu vertellen. Toen dacht ik alleen: niet tegen mensen.

Drugs verkopen vind ik beter dan stelen. Dat heeft te maken met mijn rechtsgevoel. Met drugs heb je alleen met de politie te maken voor wie het verboden is. Als je dealt besef je niet echt dat je iemand iets slechts geeft. Eigenlijk geef je hem iets goeds want je geeft hem iets dat hem op dat moment van zijn ziekte geneest. Vooral heroïne is gevaarlijk, slecht spul. Als je niet gebruikt word je ziek. Dat wist ik zelf ook. Je gaat stotteren en tranen. Je krijgt afkickverschijnselen. Dus de klant is meestal blij dat hij weer wat heeft. Je matst hem eigenlijk ook een beetje.

Met stelen heb je meer het gevoel dat je iemand anders iets hebt aangedaan. Tussen jou en een object is makkelijker dan tussen jou en een medemens.

Bij de weging van gedragsstandaarden baseren de geïnterviewden zich mede op het culturele repertoire dat zij van huis uit hebben meegekregen en zelf verder hebben ontwikkeld (Swidler, 1986). Zo verschillen de mannen in de mate waarin ze de hulp van vrienden hebben ingeroepen. Sommigen hebben namelijk van hun ouders geleerd dat dit alleen maar leidt tot verplichte wederdiensten die ze mogelijk niet kunnen waarmaken (ook antropologen hebben er overigens op gewezen dat giften sociale banden en (dus) sociale verplichtingen helpen creëren (zie Mauss, 2002)). De mannen die in hun geboorteland al steun ontvingen, bijvoorbeeld van de kerk, hadden vergelijkenderwijs minder moeite met bedelen. En degenen van 'goede komaf' leden ogenschijnlijk het meeste onder hun armoedige omstandigheden in Nederland en de daarbij behorende lage sociale status (een zoon van een Russische tandarts: "als ik als asielzoeker uitging zei ik altijd dat ik student was"). Een Joegoslavische zigeuner kwam op het idee om bij elektronikawinkels kapotte televisies op te halen en door te verkopen aan een reparateur. Hij trakteerde de winkeliers op een taart van de Aldi. Hij kende dit 'sjacheren' van huis uit, waar hij karton met zijn ouders verzamelde en verkocht.

Er zijn aanwijzingen dat de weging van gedragsstandaarden niet alleen verschilt van persoon tot persoon, maar ook van groep tot groep. In sommige Arabische landen is het geven van een bruidsgift (de zogeheten *mahr*) bijvoorbeeld een zwaarwegend cultureel voorschrift (het heeft niet louter het karakter van 'etiquette'). Zo bestaan er in bepaalde Arabische landen zelfs charitatieve instellingen die armlastige mannen bruidsgiftsubsidies verlenen (Douwes, 2003). De zwaarwegendheid van dit culturele voorschrift verklaart wellicht mede waarom een van de Noord-Afrikaanse respondenten bereid was om voor zijn bruiloft te gaan dealen. Ook leken de Arabische mannen veel terughoudender in het aangaan van relaties met (Nederlandse) vrouwen dan de (donkere) Afrikaanse respondenten uit de Sub-Sahara. Het kan zijn dat Arabische mannen minder goed in de markt liggen dan de Afrikanen, maar het is ook mogelijk dat zij er (nog) meer moeite mee hebben om financieel van een partner afhankelijk te zijn. Verder valt op dat de Afrikanen veel vaker veroordeeld zijn voor fraude dan de overige uitgeprocedeerde asielzoekers met een strafblad. De Oost-Europeanen pleegden juist vaker diefstallen dan gemiddeld, terwijl de Noord-Afrikanen waren relatief vaak betrokken waren

bij de verkoop van harddrugs. Deze etnisch gebonden criminaliteitsprofielen zijn reeds beschreven in het kwantitatieve onderzoeksluik (De Boom, Engbersen & Leerkes, 2006), en zijn ook in eerder onderzoek diverse malen vastgesteld (Van San & Leerkes, 2001; Bovenkerk, 2001; Boerman e.a., 2003, Lammers e.a., 2005, Leerkes, 2005).

Niettemin is het van groot belang om erop te wijzen dat er tussen de mannen (zowel tussen als binnen etnische groepen) ook veel overeenkomsten waren als het gaat om wat wel en niet acceptabel wordt geacht in bepaalde sociale condities. Geen van de respondenten bleek bijvoorbeeld bereid, en in staat, tot overvallen of beroving. Zo trof ook De Haan (1993, 1994) onder de honderden straatrovers in de Bijlmer welgeteld een illegaal aan, ofschoon illegalen er waarschijnlijk meerdere procenten van de bevolking vertegenwoordigen (Leerkes e.a., 2004). Ook Van Kalmthout (2005) vond bij zijn onderzoek in de PI Tilburg vrijwel uitsluitend plegers van lichte, ongeorganiseerde misdrijven. Duits onderzoek komt tot eendere bevindingen (Alt, 1999: 305): "Die überwältigende Mehrheit von ihnen möchte selbst dann, wenn sie zur Begehung von Straftaten keine Alternative sehen, wenigstens 'so wenig kriminell wie möglich' sein". Het lijkt er op dat zwaardere misdrijven zoals beroving in te sterke mate conflicteren met de verinnerlijkte normen en waarden; men wil en kan deze regels niet overtreden. En buitendien lijken de mannen met dergelijke ernste delicten hun doel voorbij te schieten. Iemand die de gevolgen van sociale daling probeert te temperen ziet zich weliswaar genoodzaakt om ten aanzien van sommige standaarden water bij de wijn te doen, maar zal zich toch bij voorkeur onthouden van gedragingen die naar zijn idee wel in een erg laag aanzien staan. (Ook andere sociale dalers, zoals werkloze managers, blijken vaak zo veel mogelijk vast te houden aan (de illusie van) de oude levensstijl; zo wordt het eigen huis vaak pas in allerlaatste instantie verkocht (Newman, 1999). Ernstige misdrijven zoals straatroof zijn weliswaar 'haalbaar' –in de zin van uitvoerbaar door een ongeorganiseerde dader met een zwakke maatschappelijke positie – maar staan bij de mannen duidelijk in een erg laag aanzien ("street-robbery is an ugly thing to do"). Zo lijken de mannen in eerste instantie relatief 'lichtwegende' wettelijke normen op te offeren. Het is in elk geval opmerkelijk dat ze vooral zogeheten slachtofferloze (*victimless*) en 'consensuele' (*consensual*) misdrijven hebben gepleegd. Bij het eerstgenoemde type is er niet echt sprake van een duidelijk aanwijsbaar slachtoffer (met valse papieren pleegt men in de eerste plaats een delict tegen de staat, winkeldiefstallen benadelen in eerste instantie een bedrijf). Bij het tweede type delict, zoals verkoop van harddrugs, heeft het slachtoffer

zelf een actief aandeel in het misdrijf. Het slachtoffer stemt er als het ware in toe.

Al met al blijft het delinquente gedrag als regel opvallend terughoudend. Dit geldt zelfs – maar wel in mindere mate – voor de geïnterviewde harddrugsverslaafden. Hieronder vertelt M. waarom hij niet ging inbreken, maar op de uitkijk stond (de inbreker was eveneens illegaal, bij hem lagen de zaken er kennelijk iets anders voor). Daarna een fragment met enkele (morele) afwegingen van B.

Zelf zo inbreken had ik niet gekund. Kijk, je weet niet wat je aantreft. Misschien moet je iemand steken of hij gaat zich verweren. Ik had er de moed niet voor. Geweld is niet mijn ding. Ik heb nog nooit iemand geslagen in mijn leven. Daarom wilde ik ook geen mensen overvallen of beroven op straat. Ja ik weet dat anderen dat soms wel doen. Kijk, hoe meer je gebruikt, hoe lager je moraal. Als je meer gebruikt maakt het je minder uit wat je doet. Het interesseert je gewoon minder. Maar aan de andere kant kun je nog zo behoeftig zijn, sommige dingen kun je niet opbrengen. Het verschilt per persoon wat je wel en wat je niet kunt opbrengen. Je wilt het niet maar je hebt er ook de moed niet voor. Wat heel slecht voelt durf je ook niet.

Drugs wilde ik niet doen, al kende ik wel jongens die dealden. Daar wou ik niet in. Het was niet dat ik bang was dat ik dan werd opgepakt. Daar dacht ik niet zo veel over na. Maar ik wou niet gepakt worden met drugs [spreekt 'drugs' nadrukkelijk uit]. Ik vind drugs heel slecht. Ja. Ik heb vroeger wel eens weed geprobeerd. Maar ik ben gestopt. Ik wou echt niet in dat wereldje leven. [...] En zelf stelen durfde ik niet [helen en doorverkopen deed B. wel]. Daar hou ik niet van. Zo spelen. Slinks. Nee dat is niks voor mij. Toen ik AMA was hoorde ik veel van Nederlandse jongens. Ik steel dat. Ik steel. Zij doen dat echt voor de spanning, voor de kick. Maar ik durfde dat niet. En overvallen? [lacht] Nee. Nooit gedacht om mensen te overvallen. Nee [maakt sissgeluid]. Tjonge [lacht]. Nee. Nee. Nooit in me opgekomen. De auto dat wel [rijden zonder rijbewijs]. [lacht].

Met deze rapportage is gepoogd om het begrip 'overlevingscriminaliteit' meer handen en voeten te geven. Ik heb willen laten zien dat de begrippen 'verblijfscriminaliteit' en 'bestaanscriminaliteit' (die elkaar deels overlappen), meer recht doen aan de aard van (het merendeel van) het delinquente gedrag van de bevroegden dan de brede en wellicht wat dramatiserende term 'overlevingscriminaliteit'. Daarnaast is gebleken dat er bij een aantal mannen sprake was van 'verslavingsgerelateerde criminaliteit'. In tegenstelling tot bestaanscriminaliteit en (in mindere mate) verblijfscriminaliteit is deze vormen van criminaliteit niet zozeer gericht op het zo 'normaal' mogelijk kunnen blijven leven ondanks restrictieve maatschappelijke condities. Niettemin kan ook drugsgebruik in zekere zin een aanpassing zijn aan moeilijke sociale omstandigheden. Maar terwijl verblijfs- en bestaanscriminaliteit een 'innovatief' karakter hebben (men bewandelt nieuwe wegen naar oude doelen), betekent drugsgebruik veeleer een zich terugtrekken uit het normale sociale verkeer (vgl. *retraitism* bij Merton, 1938). Verder is aangetoond dat niet alle vormen van criminaliteit in dezelfde mate verband houden met de verblijfsstatus en zwakke maatschappelijke positie van (uitgeprocedeerde) asielzoekers. Voorbeelden daarvan zijn vormen van jeugdcriminaliteit en (seksueel) geweld.

De onderzoeksresultaten vormen een bevestiging van eerder onderzoek naar de relaties tussen illegaliteit en criminaliteit, maar vormen daarop ook een aanvulling. De aangetroffen criminaliteit kan inderdaad voor een belangrijk deel worden verklaard uit de gebrekkige levenskansen (verblijfs- en bestaansmogelijkheden) van de ondervraagden. Gedurende het verblijf in Nederland nemen deze levenskansen soms (tijdelijk) wat toe of af, bijvoorbeeld door heropname in de asielprocedure, het vinden van informeel werk of het aangaan van een relatie met een partner. Een positieverslechtering gaat in het algemeen gepaard met een grotere waarschijnlijkheid van betrokkenheid bij criminaliteit. Kansen op criminele betrokkenheid waren eveneens groter op die momenten dat de mannen omgang hadden met (overige) delinquenten. Deze omgang was soms min of meer noodgedwongen, en mede ingegeven door onvrijwillige dakloosheid en/of een gebrekkige beheersing van het Nederlands of Engels. Dergelijke respondenten waren daardoor in hoge mate aangewezen op specifieke

etnische groepen die soms gekenmerkt worden door een, op dit moment, zeer hoge graad van criminaliteit, met name onder mannen (Van San & Leerkes, 2001; Boerman e.a., 2003, Lammers e.a., 2005).

In dit onderzoek is veel aandacht geweest voor de keuzes die de gedetineerden hebben gemaakt in wisselwerking met de omstandigheden waarin zij (mede) door hun verblijfsstatus terecht zijn gekomen. Daarbij valt op dat de ondervraagden meestal traditionele (familiale) doelen nastreven. Dit kan verband houden met een andere belangrijke bevinding: de meeste gedetineerden lijken pas in Nederland politiecontacten te hebben gekregen wegens criminaliteit. De precare maatschappelijke positie kan op gespannen voet staan met het voldoen aan elementair geachte (culturele) gedragsstandaarden. De geïnterviewden zagen zich vaak genoodzaakt om conflicterende standaarden tegen elkaar af te wegen. Om de ene standaard (nog enigszins) hoog te houden, werd bij een andere standaard wat water bij de wijn gedaan, *zonder dat het geloof in de waarde van de geofferde standaard wordt opgegeven*. Het merendeel van de aangetroffen criminaliteit heeft dan ook meer een episodisch dan een structureel karakter. Daarbij valt op dat er van persoon tot persoon – en wellicht ook van groep tot groep – verschillen zijn in het gewicht dat men aan bepaalde standaarden toekent. Niet iedereen vindt bepaald gedrag in dezelfde mate acceptabel, gegeven de omstandigheden. Toch blijken nagenoeg alle gedetineerden in weerwil van soms zeer moeilijke condities morele maatstaven te hanteren. Zelfs in lastige leefomstandigheden blijft het delinquent gedrag vaak beperkt tot zogeheten slachtofferloze en consensuele delicten of tot misdrijven waarvan instellingen en niet zozeer individuen het slachtoffer worden (winkeldiefstal). Zo offert men overwegend relatief lichtwegende (wettelijk verankerde) sociale normen op. Velen lijken de last van hun zwakke maatschappelijke positie zodoende goeddeels zelf te dragen: zij kunnen niet verhinderen dat hun identiteit op bepaalde punten 'geschonden' wordt (periodes op straat, grote afhankelijkheid van het sociaal netwerk, geen baanzekerheid, psychische problemen, et cetera) (Goffman, 1979). In die zin is er bij de onderzochte groepen eerder sprake van een humanitair probleem dan van een criminaliteitsprobleem.

Bij de bovenstaande conclusie moet een kanttekening worden geplaatst. De geïnterviewde harddruggebruikers zagen zich genoodzaakt om hun morele grenzen een stuk verder op te rekken dan de overige geïnterviewden (wat door dit middelengebruik wellicht ook wordt vergemakkelijkt). Ik heb aannemelijk gemaakt dat de zwakke maatschappelijke positie van

Conclusie

uitgeprocedeerde asielzoekers, onder bepaalde aanvullende condities zoals het ontbreken van een sociaal netwerk, een risico vormt voor harddrugsverslaving. Diverse hulpverlenende instanties hebben over dit thema recentelijk eveneens de alarmklok geluid (Hoogenboezem & Bransen, 2005). Men heeft de indruk dat een groeiend deel van de harddrugsverslaafden illegaal en/of uitgeprocedeed is. Dit is geen goed nieuws, met name voor de (grote) steden.

Literatuur

ACVZ (2005) *Terugkeer. De nationale aspecten*. Den Haag: ACVZ.

ACVZ (2005) *Terugkeer. De internationale aspecten*. Den Haag: ACVZ.

Anderson, N. (1967) *The Hobo. The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: The University of Chicago Press

Alt, J. (1999) *Illegal in Deutschland. Forschungsproject zur Lebenssituation "illegaler" Migranten in Leipzig*. Kalsruhe, Von-Loeper Literaturverlag

Althoff, M., W. de Haan & S. Miedema (2006). *Criminaliteitspatronen en carrières van asielzoekers*. Apeldoorn: Politie en wetenschap.

Beke, B., A. van Wijk, et al. (2000). *Jeugdcriminaliteit in groepsverband ontrafeld: tussen rondhangen en bendevorming*. Amsterdam, SWP.

Boekhoorn, P. (2004). *Operationeel toezicht vreemdelingen; evaluatie van de bevoegdheden in de Vreemdelingenwet 2000 voor het vreemdelingentoezicht door de politie. Evaluatie vreemdelingenwet 2000: terugkeerbeleid en operationeel vreemdelingentoezicht*. Commissie Evaluatie Vreemdelingenwet 2000. Meppel, Boom Juridische Uitgevers: 123-236.

Boerman, F., W. Tilburg, et al. (2003). *Landelijke criminaliteitskaart 2000-2001. Aangifte- en verdachtenanalyse op basis van HKS-gegevens*. Zoetermeer, KLPD.

Boom, J. de, G. Engbersen en A. Leerkes (2006). *Asielmigratie en criminaliteit*. Apeldoorn: Politie en Wetenschap.

Bourgois, P. (1995). *In search of respect: selling crack in El Barrio*. Cambridge, New York en Melbourne: Cambridge University Press

Bovenkerk, F. (2001). *Misdaadprofielen*. Amsterdam, Meulenhoff.

Bovenkerk, F. (2002). 'Essay over de oorzaken van allochtone misdaad' . In: J. Lucassen en A. de Ruijter (eds.), *Nederland multicultureel en pluriform? Een aantal conceptuele studies*, in NWO-reeks sociale cohesie in Nederland, Amsterdam: Aksant, 200-245.

Burgers, J. & G. Engbersen (red.) (1999). *Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam, Boom.

Cloward, R. en L. Ohlin (1960). *Delinquency and Opportunity Structures: A Theory of Delinquent Gangs*. New York, New York Free Press.

Dahrendorf, R. (1979). *Life chances: approaches to social and political theory*. Chicago, University of Chicago Press.

Doomernik, J. en D. Kyle (red.) (2004), 'Organized migrant smuggling and state control : conceptual and policy challenges'. Special issue van *Journal of international migration and integration*, 5 (2004), nr. 3.

Douwes, D. (2003) *De islam in een notendop. Wat iedereen over de islam moet weten*. Amsterdam: Prometheus.

Engbersen, G. (red.) (1999). *Inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen*. Amsterdam: Boom.

Engbersen, G. (2001). 'The unanticipated consequences of panopticon Europe: residence strategies of illegal immigrants'. In: Virginie Guiraudon and Christian Joppke (eds.), *Controlling a New Migration World*, London: Routledge, 222-246.

Engbersen, G. en R. van der Veen (1987). *Moderne armoede: over leven op het sociaal minimum*, Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese

Engbersen, G. en J. van der Leun (1995). 'Illegale vreemdelingen en criminaliteit: de differentiele kansenstructuur van illegalen'. *Tijdschrift voor Criminologie* 37(3): 238-256.

Engbersen, G., J. van der Leun en P. Willems (1995). *Over de verwevenheid van illegaliteit en criminaliteit*, Universiteit Utrecht.

Literatuur

- Engbersen, G., R. Staring, J. van der Leun, J. de Boom, P. van der Heijden & M. Cruijff (2002). *Illegale vreemdelingen in Nederland: omvang, overkomst, verblijf en uitzetting*. Rotterdam: RISBO.
- Gemert, F. van (1998) *Ieder voor zich : kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens*, Amsterdam, Het Spinhuis.
- Giele, J. en G. Elder (1998). *Methods of Life Course Research. Quantitative and qualitative approaches*. Thousand Oaks, Sage Publications.
- Glaser, B. en A. Strauss (1971). *Status passage*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Goffman, E. (1969). *Strategic Interaction*, Philadelphia, University of Pennsylvania
- Goffman, E. (1971). *The presentation of self in everyday life*. Harmondsworth, Penguin.
- Goffman, E. (1979). *Stigma : aantekeningen over het omgaan met een geschonden identiteit*. Utrecht, Bijleveld.
- Gottfredson, M. en T. Hirschi (1990). *A general theory of crime*. Stanford, Stanford University Press.
- Haan, W. de, (1993). *Beroving van voorbijgangers: rapport van onderzoek naar straatroof in Amsterdam in 1991 in Amsterdam en Utrecht*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken
- Haan, W. de (1994). 'Berovers in de Bijlmer'. *Tijdschrift voor Criminologie*(3): 168-183.
- Haan, W. de, en M. Althoff, (2002). *Vreemd en verdacht. Een verkennend onderzoek naar criminaliteit in en om asielzoekerscentra*, Groningen: Universiteit van Groningen.
- Hammersley, M. en P Atkinson (1995). *Ethnography : principles in practice*. London, Routledge.

Literatuur

Homans, G. (1966). *Individu en gemeenschap. Menselijk gedrag in groepsverband* Utrecht / Antwerpen, Het Spectrum.

Hoogenboezem, G. and E. Bransen (2005). *Problematisch harddruggebruik door illegalen, asielzoekers en vluchtelingen. een verkenning met behulp van 'Rapid Assessment and Response'*. Utrecht, Trimbos Instituut.

Hughes, E.C. (1994). 'Bastard Institutions.' In Lewis Coser (ed.), *Everett C. Hughes on Work, Race, and the Sociological Imagination* (pp. 192-199). Chicago and London: University of Chicago Press. (Essay oorspronkelijk gepubliceerd in 1951).

ISEO (2002). *Integratiemonitor 2002* . Rotterdam, ISEO.

Kalmthout, A. van (2005). *Terugkeermogelijkheden van vreemdelingen in vreemdelingenbewaring*. Nijmegen, Wolf Legal Publishers.

Kroese, G. en R. Staring (1993). *Prestige, professie en wanhoop. Een onderzoek onder gedetineerde overvallers*. Arnhem: Gouda Quint.

Lammers, J. W. van Tilburg, L. Prins, H. de Miranda, K. Lakhi. (2005). *Landelijke criminaliteitskaart 2004*. Zoetermeer, KLPD.

Leerkes, A. (2005). "Embedded crimes? On the overlapping patterns of delinquency among legal and illegal immigrants in the Netherlands." *The Netherlands' Journal of Social Sciences* 40(1): 1-19.

Leerkes, A., M. van San, G. Engbersen, M. Cruijff en P. van der Heijden (2004). *Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid*. Den Haag: SdU Uitgevers.

Leun, J. van der (2001). *Looking for loopholes: processes of incorporation of illegal immigrants in the Netherlands*. Amsterdam, Amsterdam University Press.

Lofland, J. en L. Lofland (1995). *Analyzing social settings : a guide to qualitative observation and analysis*. Belmont, Calif., Wadsworth.

Mahler, S. (1995). *American Dreaming : Immigrant Life on the Margins*. Princeton, Princeton University Press.

Mauss, M. (2002) *The gift : the form and reason for exchange in archaic societies*. London, Routledge Classics.

Matsueda, R., R. Gartner, I. Piliavin en M. Polakowski (1992) 'The Prestige of Criminal and Conventional Occupations: A Subcultural Model of Criminal Activity'. *American Sociological Review* 57, 6, pp. 752-770.

Matza, D. (1964). *Delinquency and Drift*. New York, Wiley.

Matza, D. (1969). *Becoming deviant*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

Merton, R. (1938) 'Social Structure and Anomie'. *American Sociological Review* 3: 672-82.

Merton, R. (1957), 'The Role-Set: Problems in Sociological Theory'. *British Journal of Sociology*, 8, pp. 110-20.

Newman, K. (1999). *Falling from grace : downward mobility in the age of affluence*. Berkeley, University of California Press.

Radcliffe-Brown, A.R. (1952) *Structure and function in primitive society*. London.

Rodman, Hyman (1971), *Lower-Class Families. The Culture of Poverty in Negro Trinidad*, New York: Oxford University Press

Sampson, R. en J. Laub (1993). *Crime in the making : pathways and turning points through life*. Cambridge MA, Harvard University Press.

San, M. (1998) *Stelen en steken : delinquent gedrag van Curaçaose jongens in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.

San, M. van, en A. Leerkes (2001). *Criminaliteit en criminalisering. Allochtone jongeren in België*. Amsterdam, Amsterdam University Press.

Literatuur

San, M. van, E. Snel en R. Boers (2002). *Woninginbrekers en zware jongens. Daders uit voormalig Joegoslavië in beeld*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap.

San, M. van en E. Snel. (2004). 'Using Myths: Former Yugoslav Perpetrators and Violence'. *Crime, Law & Social Change*, 41: 195-208, 2004

Sen, A. (1983), 'Poor, Relatively Speaking', *Oxford Economic Papers*, 35: 153-69.

Sennet, R. (2003) *Respect in a World of Inequality*, W. W. Norton & Company, 2003

Stack, C. (1974). *All Our Kin: Strategies for Survival in a Black Community*. New York: Harper and Row

Swidler, Ann (1986), 'Culture in Action: Symbols and Strategies.' *American Sociological Review* 51: 273-86.

Torpey, J. (2000). *The invention of the passport: surveillance, citizenship and the state*. New York, Cambridge University Press.

Weerman, F. (2001). *Samenplegen : over criminele samenwerking en groepsvorming*. Nijmegen, Ars Aequi Libri.

Zaitch, D. (2002). *Trafficking cocaine : Colombian drug entrepreneurs in the Netherlands*. The Hague, Kluwer Law International.

Bijlage 1 Interviewthema's en - leidraad

Tabel 1. Checklist

	'Objectief'	'Subjectief'
Gezin	Beroep ouders Ouders politiecontacten Broers /zussen pol. contacten	Goede relatie ouders Moeilijk opvoedbaar kind (woedeuitbarstingen / hyperactief)
School	Cijfers Spijbelen / schooluitval Jeugdcriminaliteit	Houding tov school Goede relatie docenten Vrienden Relaties
Werk	Werkervaring Vast of wisselend werk Criminaliteit	Houding tov werk Goede relatie werkgever Goede relatie collega's
Migratie / overkomst	Visum / Smokkel / Asiel Kosten Valse documenten	Migratiemotieven Migratieverwachtingen Houding tov smokkelaars of garantstellers
Asiel	Wanneer tot wanneer Waar en hoe gehuisvest Contacten asielzoekers	Houding tov van omgang overheid met asielzoekers Houding overige asielzoekers
Kansenstructuur NL illegaliteit	Aanwezige etnische gemeenschappen / familie Werkervaring Huisvesting waar en hoe Contacten alleenstaanden Overige 'hulpverleners'	Houding tov 'hulp' Houding tov arbeid
Criminaliteit in NL	Welke delicten Wanneer 'Handlangers'	Legitimatie Waarom bepaalde delicten niet
Slot		Houding tov Nederland / positie als illegaal in Nederland Verwachtingen voor de toekomst

Interviewleidraad:

Introductie

Bedanken medewerking

Vertellen over AZC (auteur heeft na zijn eindexamen VWO ruim een half jaar
in een AZC gewerkt als keukenassistent) / Sociologie

Boeken laten zien

Uitleggen doel onderzoek en interviews

Vragen opnameapparatuur

Op gemak stellen: Hoe bevalt het hier? Hoe lang in PI Tilburg?

Gezin

Geboren

Kun je iets vertellen over je ouders. Leven ze nog? Wat zijn het voor mensen?

Ben je geboren in stad of platteland? Daar ook opgegroeid?

Broers? Zussen?

Hoe was je relatie met je ouders toen je jong was?

Hoe was je als kind?

Schooltijd

Heb je onderwijs gevolgd?

Had je het naar je zin op school?

Was je een goede leerling?

Hoe was je relatie met onderwijzers?

Ging je altijd naar school of miste je wel eens lessen?

School afgemaakt?

Had je vrienden?

Wat deed je zoal als je met je vrienden samen was?

Had je een vriendin of vriend?

Wat deed je zoal als je met hem of haar samen was?

Werk herkomstland

Wat was je beroep in het land van herkomst?

Wat voor werk heb je gedaan?

Had je wisselend of vast werk?

Wat vond je van dat werk?

Hoe was je relatie met je werkgever?

(ook vragen voor eventuele militaire dienst)

Criminaliteit in herkomstland?

Migratie

Wat waren je overwegingen om je geboorteland te verlaten?

Wat waren je verwachtingen?

Hoe ben je naar Nederland gekomen?

Moest je veel kosten maken?

Heb je gebruik moeten maken van valse documenten?

Wat vind je van degenen die je overkomst mogelijk hebben gemaakt?

Asiel

Wanneer en waarom asiel aangevraagd?

Hoe is procedure verlopen? Waar en hoe gehuisvest?

Hoe bracht je je tijd door?

Wat vond je van negatieve beslissing?

Wat vond je van andere asielzoekers?

Kansenstructuur illegaliteit

Had je familie of kennissen in NL of Europa?

Hoe heb je in NL gewoond? Hoe aan woning gekomen? Tevreden?

Wat voor werk heb je in NL gedaan? Hoe aan werk gekomen? Tevreden?

Met wie heb je in NL (nog meer) contact gehad? Wie heeft je nog meer geholpen (alleenstaanden / organisaties etc)?

Werd het moeilijker of makkelijker naarmate je langer in NL was?

Criminaliteit NL

Welke delicten gepleegd en wanneer?

Met wie welke delicten?

Waarom?

Zijn er delicten die je had kunnen plegen maar niet wilt plegen?

Waarom niet?

Slot

Hoe kijk je terug op je ervaringen in Nederland?

Wat verwacht je van de toekomst?